Nr 1–2 2016

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Oknytt

Nr 1–2 2016 Årg. 34

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Redaktör: Susanne Haugen

Biträdande redaktörer: Daniel Andersson och Stina Karlgren

I detta nummer har även Robert Eckeryd medverkat i det redaktionella arbetet.

Redaktionskommitté: Lars-Göran Tedebrand (ordf.), Heidi Hansson, Svenbjörn Kilander, Hervor Sjödin, Peter Sköld och Hans Lindblad.

Manuskript till *Oknytt*, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda, kan insändas under adress: Susanne Haugen, Laxögern 62, 907 88 TÄFTEÅ. E-post: susanne.haugen@umu.se

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:
Carina Strömberg, Malgovik 172, 912 91 VILHELMINA eller carina.stromberg@vilhelmina.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften från 2004 200 kronor, till sällskapets Plusgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlemmarna erhåller tidskriften *Oknytt*.

Omslagsbilden:
Fogd Lies lakksegl fra 1814. SAT. Nordlands Amt. Fogdebrev Helgeland 1814–1816. Foto: Kåre Hansen.

Tryckt av Arkitektkopia, Umeå 2016
ISSN 0349-1706
Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2016

TOR-HELGE ALLERN

Svensk agent- og propagandavirksomhet i Nordland i 1813–1814

23. august 1814 ble den svenske lensmannen Peder/Pehr Johanson Wallström fra Arjeplog arrestert i Rana.[1] Han kom over riksgrensen på Saltfjellet og gikk ned mot Rana med to brev som begge inneholdt kong Carl 13.s Proklamasjon av 10. juli 1814, *Till Norska Folket från Hans Mjt Konungen af Sverige*.[2] Den svenske kongen fastslo Sveriges "ubestridelige" rett til forening med Norge etter Kielfreden og truet med at han og kronprins Carl Johan – støttet av de europeiske stormaktene England, Russland, Østerrike og Preussen – nå var klare til å ta Norge i besittelse. Snart ville våpnene tale til nordmennene om de ikke frivillig oppgav motstanden og sluttet seg til Sverige, het det.

Brevene med proklamasjonen skulle leveres lensmann Hans Hansen Heitmann i Nord-Rana og presten i Hemnes, Iver Heltzen.[3] På tilsvarende måte ble proklamasjonen ført

---

[1] Artikkelen er en forkortet versjon av en artikkel i Tor-Helge Allern & Einar Niemi (red.), *Nord-Norge og 1814 – med eller utenfor*, Orkana Akademisk, Stamsund 2015.

[2] SAT Nordland Amts journal Ca4 (1814–1815): 1814, SAT Nordlands Amt: Fb9 Fogdebrev fra Helgeland 1814.

[3] Sogneprest i Hemnes og Mo, Johannes Jacob Røring, døde 4. juni 1814. Ivar Anker Heltzen var da kapellan, og var den som i likhet med lensmannen i Rana, Hans Hansen Heitmann, varslet og kom-

over riksgrensen til lensmannen i Vefsn, Knut Agersborg, og ble sannsynligvis spredt på lignende vis i Midt- og Sør-Norge. Lensmann Wallström var godt kjent på norsk side og hadde samarbeidet med norske myndigheter tidligere, bl.a. ved å bringe en norsk desertør tilbake til Norge, sannsynligvis etter krigen mellom Danmark-Norge og Sverige 1808-09.[4] Han hadde grunn til å tro at han også nå ville bli tatt imot som venn. Det ble han ikke.

Verken Wallström eller norske myndigheter i Nordland var klar over at krigen mellom Norge og Sverige var over allerede ni dager før Wallström ble anholdt. Det er gode grunner til å anta at de heller ikke med sikkerhet visste at det var krig. Det vises ikke til en krigstilstand mellom Norge og Sverige i dokumentene som gjelder arrestasjonen, selv om Wallström selv sier i et forhør 31. august at han hørte rykter om krig da han kom ned i Rana.[5] Fogden på Helgeland, Mats Lie, viser i sitt brev til amtmannen at "alle Ran-væringer er yderst opbragt paa Svensken og det er alle i mit Anfortroede Helgelands Fogderie". Lie legger til at de ville sloss for Norges konge, Christian Fredrik, og landets konstitusjon "efter Eed og Pligt".[6] Presten i Hemnes refererer til kong Carl 13.s trusler, ikke til en pågående

---

menterte proklamasjonen som Wallström forsøkte å levere. Heltzen ble sogneprest i Hemnes og Mo 17. oktober 1814.

[4] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dokumenter vedr. arrestert svensk lensmann Peder Wallström.

[5] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

[6] Heitmann og Heltzen skriver begge brev til fogd Lie den 23. august. Lensmannens raske videresending av Wallström tyder på at han ble arrestert samme dag eller dagen før. Jeg bruker her samme dag som sannsynlig dato.

krig.[7] Lensmann Heitmann i Rana viser til at arrestasjon og videresending av Wallström til fogd Lie skjedde på et ugunstig tidspunkt, men det var det å stille med mannskapene sine under høyonn og frostnetter han var bekymret for og ikke en faktisk krigssituasjon.[8] Da amtmann Christen Elster sendte informasjon til kongen om anholdelsen av Wallström 9. september, med spørsmål om Wallström skulle settes i forvaring eller løslates, sier Elster at "vi ere bestemte til, og modigen vil forsvare os, mot Enhver, der voldeligen søger at krænke vor Frihed og Selvstændighed".[9] Amtmannens formulering tyder på at han viser til proklamasjonen og til en spent situasjon, og ikke til et krigsutbrudd.

Det er dessuten kjent at kunngjøringen om fredsavtalen 14. august, Mossekonvensjonen, som ble sendt fra Kristiania til amtmannen i Nordland to dager etter, ikke ble mottatt før 26. september, dvs. ca. seks uker etter at den ble sendt.[10] Dette var ikke unormal tidsbruk på postsendinger fra hovedstaden til Nordland,[11] selv om det også finnes eksempler på vesentlig kortere tidsbruk.[12] Det er derfor

---

[7] Brev til fogd Lie den 23. august.

[8] Ibid.

[9] Ibid.

[10] Tallak Lindstøl, *Stortinget og Statsraadet 1814–1914. 2det bind. De enkelte Storting og statsråder. 1ste del. 1814–1885,* Kristiania 1914b, s. 19; Hanne Flørenes Vandraas, "Enige og tro til Dovre faller? – En historisk undersøkelse av de politiske hendelsene i Nordland i 1814–1815", Oslo 2008 (Masteropppgave i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historie), s. 55.

[11] Vandraas 2008.

[12] Kåre Hansen, "Hvorfor var ingen fra Nordland på Eidsvoll i 1814? Om Mathias Bonsach Krogh og andre sentrale personers rolle", i Tor-Helge Allern & Einar Niemi (red.), *Nord-Norge og 1814 – med eller utenfor*? Orkana Akademisk, Stamsund 2015.

overveiende sannsynlig at myndighetene i Nordland ikke kjente til krigsutbruddet da Wallström ble arrestert 23. august 1814, og de visste uansett ikke om fredsslutningen verken da eller da han ble forhørt i Bodø uken etter, eller da amtmannen sendte brev til kongen 9. september. Først i midten av oktober ble svaret på amtmannens spørsmål til kongen tatt opp i statsråd; Wallström kunne løslates.[13]

De primære kilder for denne undersøkelsen er kong Carl 13.s proklamasjon til det norske folk av 10. juli 1814 og rapporter og brev fra norske myndigheter om saken.[14] En beretning Wallström ga i 1824 dokumenterer hans opplevelse av arrestasjonen og oppholdet i Norge. Den viser hans kjennskap til nødsårene, bestemte steder, virksomheter og skikker i Nordland, som han sannsynligvis også har rapportert til sin oppdragsgiver, kronofogden, da han var tilbake i Sverige.[15] Sekundære kilder er framstillinger av proklamasjonen av 10. juli 1814 og svensk propagandavirksomhet rettet mot Norge i nyere og eldre svensk og norsk historieforskning. Selv om primærkildene gir detaljerte opplysninger om hendelsen, er de også preget av ønsket om å demonstrere beredskap og kampvilje. I tolkningen av kildene må det tas høyde for levningsaspektet. Dokumentene gir likevel verdifull reell informasjon både om selve saken, og om hvordan den ble oppfattet av de involverte.

---

[13] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dokumenter vedr. arrestert svensk lensmann Peder Wallström.

[14] SAT Nordlands amts journal Ca4 (1814–1815): 1814; SAT Nordlands amt: Fb9 Fogdebrev fra Helgeland 1814, og RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

[15] Uppsala universitetsbibliotek, R 650: 170.

Svensk propagandavirksomhet i Norge 1812–1814

Tapet av Finland til Russland i 1809 rystet den svenske eliten. Det førte til avsettelsen av kongen, Gustav 4.[16], med påfølgende forventning om revansj da Carl 13. ble ny konge og først Christian August og seinere Carl Johan ble valgt til tronarving.[17] Det at Carl Johan allierte seg med Russland og vendte blikket mot Norge i stedet, var likevel ingen ny tanke i svensk politikk. Ulike regenter forsøkte på forskjellig vis å forene hele eller deler av Norge med Sverige, selv om dette kan ha spilt en underordnet rolle i svensk utenrikspolitikk.[18] Det eneste virkelige nye med Carl Johans norgespolitikk etter at han ankom Sverige i 1810, var rett og slett at han i motsetning til sine forgjengere lyktes.[19] Carl Johan arbeidet på flere plan for å få til en forening med Norge; internt i det svenske maktapparatet, diplomatisk og militært for å vinne stormaktenes støtte, og

---

[16] Mats Hemström, "Statskuppen i Sverige 1809. Militärens roll i processen där Gustav IV Adolf störtades", i Knut Arstad (red.), *Krig på sjø og land. Norden i Napoleonskrigene*, Oslo 2014, s. 201.

[17] Oscar Alin, *Den svensk-norska unionen. Uppsatser och aktstycken. 1. Unionsfördragens tillkomst*, Stockholm 1889.

[18] Sven Eriksson, *Skandinaver emellan*, Stockholm 1957, s. 7f.; Jörgen Weibull, "Knut Mykland: Kampen om Norge 1784–1814. Norges Historie, bind 9, J W Cappelens Forlag, Oslo 1978", bokanmeldelse i *Norsk Historisk Tidsskrift* 1978:4; Isaksen, Lars Norén, "Norges glemte konge – unionskongen Carl XIII", i Knut Arstad (red.), *Krig på sjø og land. Norden i Napoleonskrigene*, Oslo 2014, s. 427f.

[19] Rasmus Glenthøj & Morten Nordhagen Ottosen, *1814. Krig. Nederlag. Frihet. Danmark–Norge under Napoleonskrigene*, Oslo 2014, s. 258.

med etterretnings- og propagandavirksomhet rettet mot Norge.[20]

Propagandavirksomhet rettet mot Norge hadde bl.a. til hensikt å kartlegge og påvirke opinionen slik at Norge kunne vinnes innenfra.[21]Agent- og propagandavirksomheten ble primært drevet fra Sør-Trøndelag og sørover,[22] med et nettverk som besto av svenske offiserer, prester og bønder.[23] Det ble etablert seks agentstasjoner langs grensen fra Røros og Härjedalen i nord til Smaalenene, Dalsland og Bohuslän i sør. De var bemannet med to agenter per stasjon, der den ene var embetsmann eller på annen måte lønnet av staten og den andre "af lägre classen".[24] Propagandamaterialet bestod både av formelle, kongelige proklamasjoner, artikler i norske og utenlandske aviser og tidsskrift, i tillegg til strategisk plasserte artikler i aviser og tidsskrift, skrifter som for eksempel *Samtal mellan en Svensk*

---

[20] Ruth Hemstad, "'... oversvømmet Norge med oprørske proclamationer'. Svensk propaganda i Norge 1812–1813", i Bård Frydenlund & Odd Arvid Storsveen (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*, Oslo 2013, s. 95. Betydningen Carl Johan la i dette understrekes av at arbeidet med union med Norge startet før tronarvingen ankom Sverige (ibid). Se også Olof Ribbing, "De nordiska rikenas inbördes militära konflikter under tiden 1521–1814 i nutida framställningar", i Wilhelm Carlgren *et al.* (red.), *Omstridda spörsmål i Nordens historia II*, Oslo 1950, s. 22 og Glenthøj & Ottosen 2014, s. 258f.

[21] Hemstad 2013, s. 98.

[22] Ruth Hemstad, *Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Europa 1812–1814*, Oslo 2014c, s. 62.

[23] Morten Nordhagen Ottosen, "'Udi bästa dispositioner för förening'? Propaganda og forbindelser i norsk-svenske grenseområder 1809–1810", i Bård Frydenlund & Odd Arvid Storsveen (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*, Oslo 2013, s. 122.

[24] Ottosen 2013, s. 122.

och en Norsk Patriot, plakater som oppfordret til å gå fra foreningen med Danmark og bli uavhengige, og tilrop over grensen for å vekke positive følelser for Sverige, som et slags mulighetenes land.[25] Ansvaret for å spre propaganda i grenseområdene lå hos landshøvdingene.[26]

Propaganda og agentvirksomhet i Nordland

Nordlandenes amt var lenge ikke en del av den svenske agent- og propagandavirksomheten. Den spredte bosettingen på begge sider av grensen gjør det lett å anta at det heller ikke ble vurdert som nødvendig. Forslaget fra en svensk-engelsk-russisk delegasjon om at Sverige inntil videre kunne få Trondhjems stift og en norsk festning mot at Danmark stilte en armé til disposisjon under Carls Johans kommando, som ble gjentatt fra alliert hold så seint som i november 1813, viser at også det midtre og nordlige Norge var av strategisk interesse for Sverige.[27] Dette forslaget hadde riktignok ikke Carl Johans støtte; hans krav var hele Norge. Da forslaget ble gjentatt fra en utsending fra Østerrike i november, var det et ledd i forsøket på å få danskekongen med i koalisjonen mot Napoleon og et ut-

---

[25] Hemstad 2013, s. 97f., 102.

[26] Jörgen Weibull, *Carl Johan och Norge 1810–1814. Unionsplanerna och deres förverkligande*, Lund/Oslo 1957, s. 254.

[27] Yngvar Nielsen, *Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid.1779–1840. Iste del – 1779–1814*, Kristiania 1888, s. 572; Sven Eriksson, *Skandinaver emellan*, Stockholm 1957, s. 37; Glenthøj & Ottosen 2014, s. 273, 276.

trykk for at koalisjonen mot Napoleon også var preget av egne motsetninger og posisjoneringer.[28]

Spredningen av svenske proklamasjoner våren 1814, og det nettet som var etablert for å spre kong Carl 13.s proklamasjon av 10. juli, viser at etterretnings- og propagandavirksomhet i nord for lengst var kommet i gang sommeren 1814. Dette bekreftes bl.a. av opplysninger om en mulig svensk agent våren og sommeren 1813.[29] I forhør av sognepresten i Gildeskål, Johan H. R Jentoft, og av Johan Lorentz Rehn, opprinnelig svensk og forlovet med sognepresten datter, går det fram at det i 1813 opererte en person med ulike dekknavn både i Salten og på Helgeland. Denne personen, Claus Lötman, omtales som russisk overløper. I Salten hadde han kalt seg Lange Valden og på Helgeland Claus Rejnholt Lilliedahl. Lötman framstilte seg som handelsmann på vei for å bytte fisk med korn og lurte Rehn til å låne seg penger og gi ham klær, med bruk av falske veksler. Han framstod for Rehn som velutdannet, behersket både russisk, finsk og svensk, og var flink til å

---

[28] Ståle Dyrvik & Ole Feldbæk, *Mellom brødre. 1780–1830. Aschehougs Norges Historie bind 7*, Oslo 1996, s. 129. Da våpenhvilen ble forlenget 25. desember 1813 ble Sveriges krav om hele Norge gjentatt. Danskekongens svar var forslaget om å tilby svenskene Trondhjems stift, og innebar at spørsmålet om det øvrige Norge "skulle afgöras vid den allmänna freden" (Alin 1889, s. 4).

[29] SAT Privatarkiv 333 Alf Kiil, Diverse A.K.2, eske 126, legg 289 (Svenske innflyttere); SAT, Brev fra Fogden i Salten. NA JN№ 458. Se også Maria Press, "Samenes rolle i krigen i 1814", i *Arkivmagasinet*, Oslo 2014).

tegne. Han tegnet kart over områdene, og la også noen igjen etter seg på gården Bjellaanes i Rana.[30]

Det oppstod også rykter om at svenske tropper hadde samlet seg ved Arjeplog for et angrep mot Norge. Ryktene kan ha hatt sammenheng med at aktuelle styrker ble mobilisert, men ikke til grenseområder i Nordland. De troppene som skulle vært kommandert dit var Västerbottens regemente og Jämtlands Fältjägarregemente, men i realiteten ble de kommandert til grensetraktene Värmland – Fredrikstad.[31] Selv om ryktene i ettertid ikke viste seg å stemme, fungerte de åpenbart til å mobilisere deler av befolkningen på norsk side.

Lensmennene i Vefsn og Rana samt finnelensmannen i Hattfjelldal fikk strengt pålegg om å være på vakt og skaffe seg nødvendige opplysninger om et mulig svensk angrep. De ble spesielt bedt om å avhøre samer som hadde sin ferdsel på begge sider av grensen. I et rundskriv av 16. juni påbød amtmannen at det i bygdene Rana og Vefsn, som lå mest utsatt til, skulle settes opp spesielle vernekorps. De skulle bemannes med "raske, kiække Karle" i alderen 20 til 36 år fra disse bygdene som ble trukket ut fra

---

[30] SAT Privatarkiv 333 Alf Kiil, Diverse A.K.2, eske 126, legg 289 (Svenske innflyttere).

[31] Cuno Bernhardsson i e-post til forf. 12.02.14. Västerbottens regemente, inkludert en jegerbataljon, inngikk i andre armékorps, under feltmarskalk von Essen som sjef. (Carl Johan ledet selv første armekorps). De tilhørte her 10. brigade med generalmajor Gahn som øverste leder. Jämtlands feltjegerskvadron tilhørte 11. brigade (Lars Tingsten, *Sveriges krig och yttre politik. Februari–augusti 1814*, Stockholm 1925, s. 275f.).

de militære rullene.[32] Ranværingene med lensmann Heitman på Mo i spissen skal ha vært spesielt ivrige og offervillige i tjenesten, mens det i Vefsn var ganske annerledes. Her var det flere tilfeller av ordrenekt, og amtmannen skal ha brukt trusler. Lensmann Knut Agersborg i Vefsn fikk da også reprimande fra amtmannen våren 1814 for at han som leder av Vestre seksjon av Vefsn kystvern ikke utførte dette vervet "med ventet iver".[33]

Fogd Lindahls ordre til lensmenn i Västerbottens län

Kong Carl 13.s proklamasjon ble spredd til Norge gjennom lokale lensmenn, organisert av fogdene i de enkelte len og med bl.a. prester som mellomledd. I Västerbottens län ble dette utført av fogd Christopher Lindahl, som i tillegg til Wallström, også sendte lensmann Zachris Wolgström i Satsfjäll, Wilhelmina[34], over grensen til Vefsn. Fogd Lin-

---

[32] For detaljert omtale av opplegg for organiseringen og vurderingen av andre stridsføre, se Bjarne Svare, "Krig og hardår", i Bjarne Svare & Ivar M. Edvardsen, *Vefsnbygdene fram til 1830. Plantelivet i Vefsnbygdene*, Mosjøen 1974, s. 350f.

[33] Tallak Lindstøl, *Stortinget og Statsraadet 1814–1914. 1ste bind. Biografier 1ste del A–K*, Kristiania 1914a, s. 23. Lensmann og seinere stortingsmann Knud Andreas Pettersen Agersborg var en av flere som i mars 1814 fikk en advarsel fra amtmannen. Det skulle skrives ut 50 mann fra Nordland til Nyholmen skanse, 20 skulle komme fra Helgeland, og av dem tre fra Vefsn. Amtmannen skrev ifølge Svare (1974) til fogd Lie om dette, der han beskriver en ettergivende holdning på Helgeland, med unntak av Brønnøy, og sier at lensmennene må sikre utskrivingen med større nøyaktighet.

[34] http://aforum.genealogi.se/discus/messages/44/68269.html?1110098014 (hentet 13.11.14).

dahls ordre er datert 9. august, men lensmann Wolgström gikk ikke over grensen før 19. august, og først 28.august mottok lensmann Agersborg i Vefsn det forseglede brevet. I Vefsn skjedde det ingen dramatisk arrestasjon eller heftelse av "budbringeren", slik det få dager tidligere skjedde i Rana, der Wallström ble arrestert. I følgebrevet som lå ved proklamasjonen, står det at lensmann Wolgström skulle få sendt kongens brev over grensen til Norge. I den skarpe ordren til Wolgström fra fogd Lindahl heter det:

> Bya[35] Länsmannen Zachris Wolgström anbefalles strängeligen och vid ansvar, at genast och utan minsta tids utdrägt fortskaffar medföljande med fjädrar förseglade Bref ofver Norska gränsen, som sedermera aflämnas til Någon Norrsk Lapp Lensmann eller Nämndeman, hvilka på det venligaste anmodas, at vidare fortskaffa Brefvet til destimoed ort inn i Norrige. Lycksele d: 9de aug.: 1814. Chr. Lindahl. [36]

Det går fram av forsendelsen at proklamasjonen var direkte adressert til lensmann Agersborg i Vefsn.[37] Lensmann Wallström i Arjeplog fikk en tilsvarende ordre av fogd Lindahl, som også er datert 9. august 1814. Den er nærmest identisk med den ordren som Wolgström fikk:

---

[35] Sendebudet, jf.: http://runeberg.org/omlappland/0441.html (hentet 18.09.14).

[36] SAT, Nordlands Amts journal Ca4 (1814–1815): 1814, jnr. 745.

[37] Proklamasjonen innledes slik: "Till Norska Folket från Hans Mjt Konungen af Sverige. Fortskaffas genom natt och dag vid ansvar. Krono Länsmannen Høyaktad Hrr Knud Agersborg. Röynäs. Norrige".

> Oppne Ordres! Krono Länsman Pehr J. Wallström anbefalles, at antingen sjelf eller genom Bya-Länsman, ofördröyligen och utan minste tids utdrägt fortskaffa medföljande med fjädrar förseglade Bref öfvor Norrska grænsen, som sedermera aflämnas till någon Norrsk Bya-Lensman eller Nämndeman, hvilken på vänligast anmodes, at fortskaffa det ena till Prosten uti Hamnäs Sokn i Ran, och aflämnas det andra till någon Gastgifvare. Lycksele d. 9. Augusti 1814. Chr. Lindahl.
> Oppna ordres till Krono Länsmann Wälaktad P:J: Wallström, Arieploug.[38]

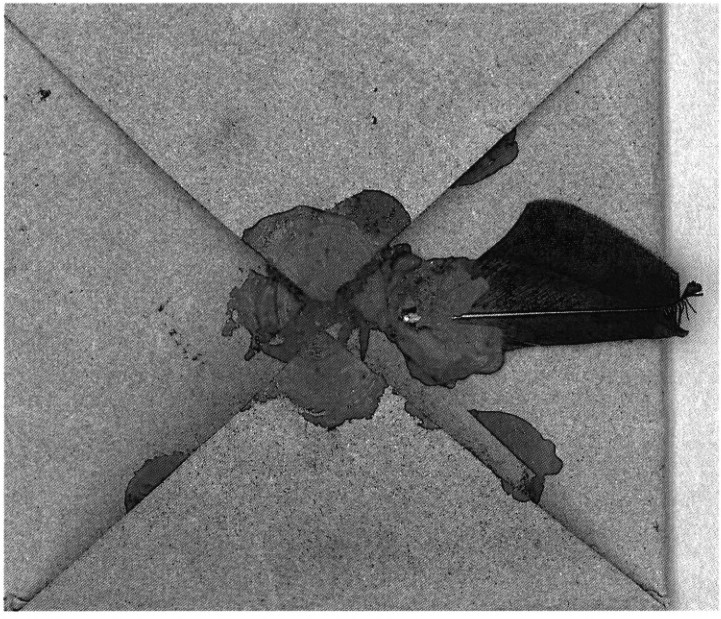
Lindahl og den svenske etterretningen hadde en viss formening om hvem de skulle sende proklamasjonen til, nemlig til dem de oppfattet som mulig vennligsinnede representanter for offentligheten i Norge. Proklamasjonen ble sendt ekspress, noe merket med fjær som satt fast i seglet på brevet viser. En svart og en hvit fjær betydde transport både natt og dag. Det var ofte supplert med en ordre, som "Fort utan hinder".[39] I Lindahls ordre til Wolgström het det: "Fortskaffes genom natt och dag vid ansvar", og i hans ordre til Wallström "ofördröyligen og utan minste tids utdrägt". Dette var såkalt "kronopost", en parallell postordning til Postverket som ikke ble sendt med ordinære postbønder, men med spesielle sendebud.[40]

---

[38] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

[39] Stig Nilebrant & Sven Rune Johansson, *Från fjäderbrev till flygpost. Posthistoria, frimärkesframställning och samlande*, Stockholm 1974, s. 36; Erland Brand, *Bland kronor, slingor och fjädrar*, Göteborg 1974, s. 15.

[40] I følge fogd Lindahls ordre hadde brevet flere fjær. Fjærbrev var en vanlig form for kronopost. Proklamasjonen merket med fjær på

Kong Carl 13.s proklamasjon til det norske folk 10.07.1814 ble sendt ekspress i en konvolutt som var merket med fjær i seglet. En svart og en hvit fjær betydde transport både natt og dag. Denne konvolutten var adressert til lensmann Knut Agersborg (1766–1843) i Vefsn, og hadde påtegnet ordren: "Fortskaffes genom nat og dag vid ansvar". I ordren til lensmann Peder Wallström (1768–1827) som ble fengslet i Rana het det "ofördröyligen og utan minste tids utdrägt". Nordlands amt: Fogdebrev Helgeland, Fb 9. Foto: Statsarkivet i Trondheim. Arkiv: Statsarkivet i Trondheim.

---

konvolutten som ble sendt med Wolgström og som tilhører Statsarkivet i Trondheim, er slik Hemstad framstiller det en unik dokumentasjon av proklamasjonen. Det er dette eksemplaret som viser at proklamasjonen kunne bli sendt til Norge som ekspressbrev (Ruth Hemstad, "... almost an independent state" Propaganda- og pamflettkrigen om Norge i Storbritannia 1813–1814, i Knut Arstad (red.), *Krig på sjø og land. Norden i Napoleonskrigene*, Oslo 2014b, s. 367).

Lensmann Wolgström gikk over grensen 19. august, og leverte sendingen til Bendigt Olsen 21. august. Olsen leverte sendingen til Mathias Sjursen 27. august, før den ble levert lensmann Agersborg dagen etter, 28. august.[41] Dette tyder på at proklamasjonen av 10. juli ble ført over grensen til lensmann Agersborg av et organisert nettverk. Alvoret i forsendelsen og den strenge organiseringen av agent- og propagandavirksomheten, gir liten grunn til å anta at tilfeldige personer ble involvert.

Svenskekongens proklamasjon

Selv om kong Carl 13.s proklamasjon av 10. juli også inneholder et løfte om at kronprins Carl Johan vil innkalle en ny riksforsamling av norske stender etter frie valg, er den også full av trusler. Det trues med krig om ikke nordmennene straks aksepterte Kielfreden og Sveriges rett til Norge. Den truet med straff for de som forledet nordmennene til fortsatt motstand, og forsamlingen på Eidsvoll ble erklært lovstridig. Utgangspunktet og det primære budskapet var Sveriges ubestridelige rett til forening med Norge.[42] Den svenske kongens proklamasjon begynner med disse høytidelige ordene:

[41] SAT Nordlands Amt: Fb9 Fogdebrev fra Helgeland 1814, jnr. 745.
[42] Weibull 1957, s. 275.

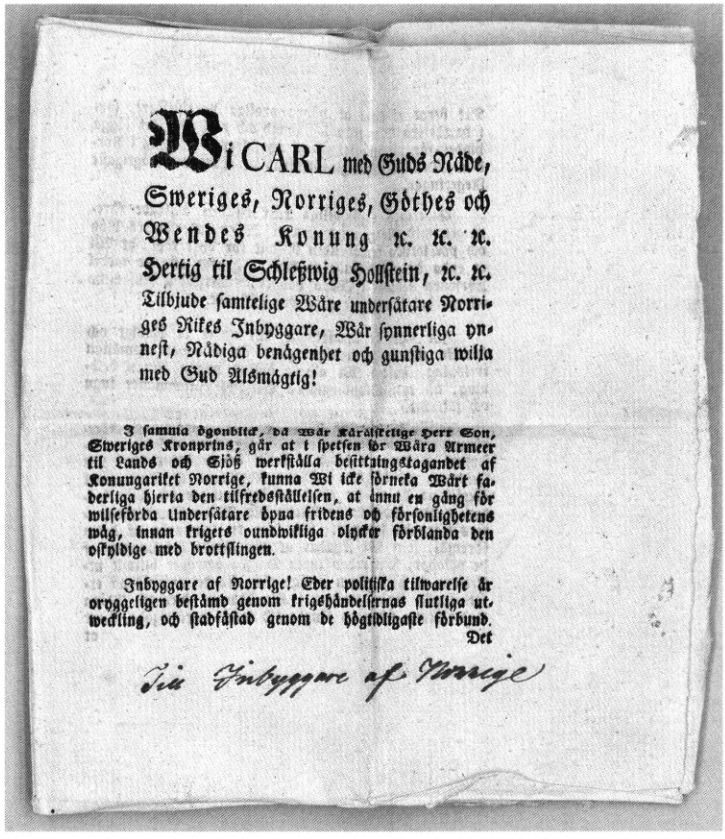
> Wi Carl med Guds Nåde, Sweriges, Norriges, Göthes och Wendes Konung, etc. etc.etc. Hertig til Schleswig Hollstein. etc. etc. Tilbjude samtelige Wåre undersåtare Norriges Rikes Inbyggare, Wår synnerliga ynnest, Nådiga benägenhet och gunstiga wilja med Guds Alsmäktig![43]

Proklamasjonen gjør det klart at det nordmennene nå stod overfor, var bestemt av krigshandlingenes utvikling og blitt stadfestet av Europas mektigste regjeringer. Norges skjebne lå ikke lenger i hendene på urostiftere, som forsøkte å hindre en nyordning av Norden. Det understrekes at det fra Sveriges side aldri hadde vært noe annet ønske med sitt ærerike felttog for å frelse Europa, enn å bidra til den Skandinaviske halvøyens ro og sikkerhet. Proklamasjonen fortsetter med utilslørte trusler:

> Norriges Inwånare! Det är i förlitande på Edert rena och okonstlade tänkesätt, som Wi ännu tiltale Eder med detta fredliga och förtroliga språk, innan Wi låta wapnen gifwa wigt åt Wår rättwisa sak. Förgäfves hafwe Wi flera gånger upfordrat Prins Christian Fredrik til lydnad emot ärans och pligternas förenade röst; förgäfves til Eder sjelfwe låtit utfärda Kungörelser, som bordt uplysa Eder om Wåra wälgörande afsigter, och skingra de bländwerk, med hwilka uproriska och ränkefulla främlingar hoppats at för Eder undandölja Edert werkliga förhållande til Europas öfriga Magter.

---

[43] SAT, Nordlands Amt: Fb9, Fogdebrev fra Helgeland 1814. Alle sitat fra proklamasjonen har denne referansen.

Vi CARL med Guds Nåde,
Sweriges, Norriges, Göthes och
Wendes Konung ꝛc. ꝛc. ꝛc.
Hertig til Schleßwig Hollstein, ꝛc. ꝛc.
Tilbjude samtelige Wåre undersåtare Norriges Rikes Inbyggare, Wår synnerliga ynnest, Nådiga benägenhet och gunstiga wilja med Gud Alsmägtig!

I samma ögonblick, då Wår Käraste Herr Son, Sweriges Kronprins, går at i spetsen för Wåra Armeer til Lands och Siös werkställa destittingstagandet af Konungariket Norrige, kunna Wi icke förneka Wårt faderliga hierta den tilfredsställelsen, at ännu en gång för wilseförda Undersåtare öppna fridens och försonlighetens wäg, innan krigets oundwikliga olyckor förblanda den oskyldige med brottslingen.

Inbyggare af Norrige! Eder politiska tilwarelse är oryggeligen bestämd genom krigshändelsernas slutliga utweckling, och stadfästad genom de högtidligaste förbund.
Det

Til Inbyggare af Norrige

Første side av kong Carl 13.s proklamasjon til det norske folk av 10.07. 1814. Nordlands amt: Fogdebrev Helgeland, Fb 9. Foto: Statsarkivet i Trondheim. Arkiv: Statsarkivet i Trondheim.

Kongen kaller riksforsamlingen som Christian Frederik hadde innkalt for lovstridig og fornærmende mot alle lovlig valgte regjeringer og mot det norske folkets egne ubestridelige rettigheter. Etter gjentatte trusler forsikrer kongen at han nærer ømme og landsfaderlige tanker om sine nye undersåtter og garanterer alle innfødte nordmenn at

de vil bli omfattet av all kongelige nåde og de fordeler han kan gi dem, hvis de nå vender tilbake til troskap og lovlydighet. 16 dager etter gikk Sverige til krig mot Norge. I mellomtiden førte ulike sendebud kongens proklamasjon mot Norge, også så langt nord som via Arjeplog og til Rana. Uvitende om at krigen var avsluttet, gikk lensmann Wallström i Arjeplog ufortrødent over Saltfjellet for å levere sin "fjäderpost" til presten i Hemnes og lensmannen i Nord-Rana.

Wallströmsaken

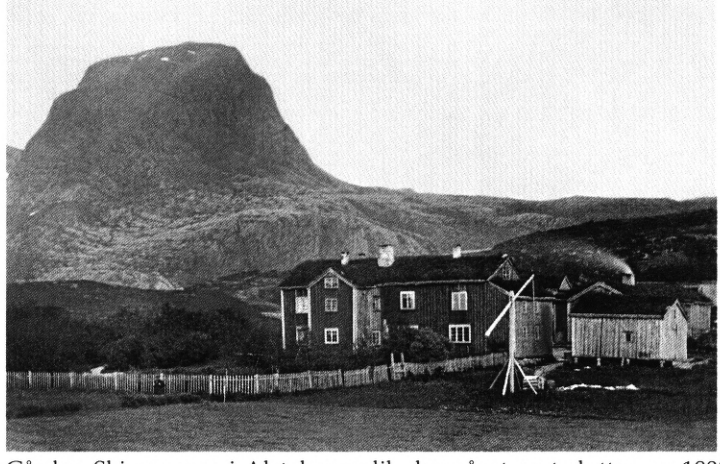
Da Wallström ble arrestert i Rana 23. august 1814 og ført til fogd Lie i Alstahaug av fire menn[44], var det med brev til fogden fra lensmann Heitmann og prest i Hemnes, Heltzen. I Heitmanns brev skriver han at han har sendt fogden "denne Svenske person" som har med seg "saa høye Proclamationer fra sin Regiering".[45]Heitman bekrefter at Wallström er godt kjent av sivil myndighet på Helgeland:

---

[44] I følge RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström. Jacobsen har etter alt å dømme fordoblet antallet (Mikal Jacobsen, *Alstahaug kanikgjeld: eller nu Hatfjelddalen, Vefsen, Tjøtta, Alstahaug, Herø, Nesne, Hemnes, Mo sognekald: En historisk statistisk beskrivelse efter originale utrykte og trykte kilder fra de ældste tider indtil MDCCCCXIV* (1914), Mosjøen 1922.

[45] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

> Denne Person neml: Peder Joehansen Walstrøm Som Jeg saa vel kiender og som Deres velædelhed vel ogsaa kiender. Bad inderlig at Jeg icke maatte anholde ham. Men det kunde intet hielpe, Personnen maatte af Sted Saa hastig Som Mueligt med Disse 4 Mnd for at Transporteres til Dem, Som øvrighed, Siden han medbringer Saa Høye Documenter fra Sin Regiæring.[46]

Gården Skjeggesnes i Alstahaug slik den så ut mot slutten av 1800-tallet. Gården ligger under den sørligste av De syv søstre, Breitinden. Her bodde fogden i Helgeland, Mats Lie (1755–1822). Foto: Helgeland Museum, samlingen etter Per Lillegaard.

Wallström skriver i sin egen beretning at lensmann Heitmann "ville binda Auctor [dvs. Wallström, min anm.], som då fremmande swarade: -Boskap får ni binda, men ej mig ... som intet ont har gort".[47] Heitmann sørget for transport

[46] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

[47] Uppsala universitetsbibliotek, R 650:170.

til Alstahaug under bevoktning, selv om det egentlig passer dårlig både for ham selv og de som skulle transportere Wallström til Alstahaug nå som det er fare for frost og de var midt i høyonna. Det fikk ikke hjelpe, skriver lensmann Heitmann, for det var deres fullkomne plikt å bringe Wallström til fogden.[48] Brevet fra Heltzen har en mer militant tone, der presten skriver at truslene fra Carl 13. faller på stengrunn:

> Vi ere bestemte og færdige alle som en, at gribe Riflen og vandre til Fields mod trodsende Fiender, men at hylde en vor Livs Utvungen en vor Freds Forstyrrer, det giør ingen Nordmand, ingen ædel trofast Borger, hiine Trudsler der ud-stønnes mod os, fremlokker vort Smiil, og hans Løvter stole vi paa som Skum paa Havets Bølger.[49]

Heltzen fastslår med ironisk snert at han gjerne ville sørge for at kong Carl 13.s proklamasjon ble lest opp for menigheten:

> End vilde ieg ikke frygte for at oplæse alt dette Sludder, som indeholdes i Indlagte for min Menighed; thi ieg kiender dem at de før vil vælge Døden end svenske forhadte Lenker og vi ere alle beredte at velge hin for disse. - Deres Velædelhed vilde tilstille Amtet dette, som igien tienstlig vilde bevidne vor allernaadigste Konge Christian Fredrik, ved Tilstillelsen af samme. Bevidnelse om sine langtfra boende Undersaatteres Troeskabs Hellighed.[50]

---

[48] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

[49] Ibid.

[50] Ibid.

Fogd Lies lakksegl fra 1814. SAT. Nordlands Amt. Fogdebrev Helgeland 1814–1816. Foto: Kåre Hansen.

Fogd Lie sørget 24. august for at Wallström ble transportert til amtmannen i Bodø. Fogden la ved brevene fra Heitmann og Helzen, og kommenterer dem i sitt brev til amtmannen. Han fortalte at Wallström bad om tillatelse til å reise hjem til Arjeplog igjen, men det kunne ikke fogden tillate. Det var amtmannen som burde fatte en slik avgjørelse, og det var vel også ham proklamasjonene burde vært adressert til, og ikke en lensmann i Rana og prest i Hemnes. Lie gir ordre om å føre Wallström med skyssbåt til amtmannen i Bodø, og pålegger lensmennene i Nesna, Lurøy, Rødøy og Meløy å bidra med "tre til fire paalidelige Skyds Folk til Bodøe". Der skal skyssen levere Wallström til amtmann Elster, og med de brev båtens høvedsmann skal oppbevare nøye underveis.[51]

[51] SAT, Nordlands Amt: Fb9, Fogdebrev fra Helgeland 1814: Ordre!

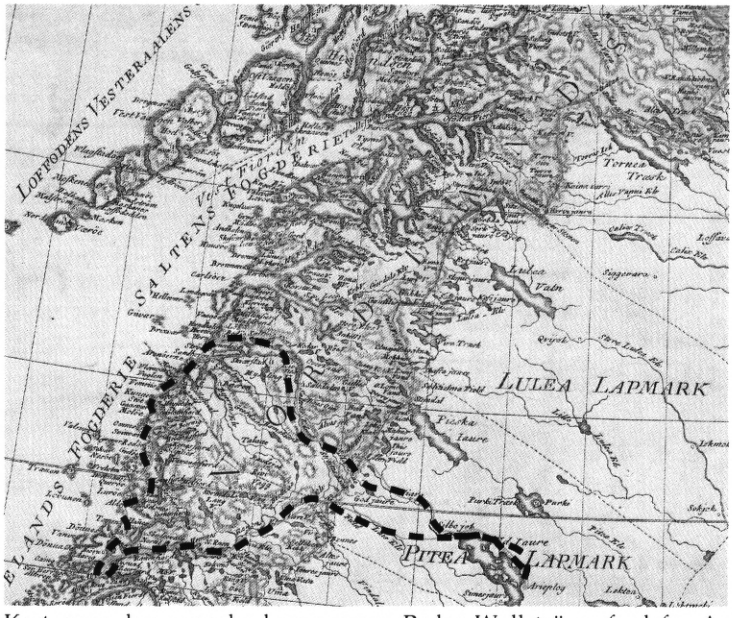
Etter at Wallström ankom Bodø og ble satt i amtmann Elsters varetekt, ble det 31. august 1814 gjennomført et "Præliminair Forhør" av Wallström ledet av sorenskriver i Saltens fogderi, Henrik Horneman Rist. Forhøret ble foretatt på sorenskriverens gård Bertnes i Bodø sogn med lagrettmennene Anders Ingebrigtsen Bertnæslie og Johannes Jensen Fenæs til stede "i Anledning af Amtets Skrivelse af Dags Dato, som blev læst og acteret."[52] I referatet fra rettens forhør gjentas innledningsvis de faktiske forhold rundt arrestasjonen, og det pekes på nødvendigheten av å ta et forhør slik at alle sakens opplysninger kan skaffes tilveie, siden Wallström er sendt til amtmannen uten forhør. Rist gjengir spørsmålene som amtmannen har gitt ordre om skal stilles Wallström. Referatet av det rettslige forhøret gir noen biografiske opplysninger om arrestanten, der de tjenester Wallström har ytt norske myndigheter tidligere, er tatt med.

Ifølge forhøret kjente ikke Wallström innholdet i proklamasjonene før han kom ned til Rana og lensmann Heitmann åpnet sitt forseglede brev. Wallström kommenterer seinere dette oppdraget og sier at han "lemnade dem [proklamasjonene, min anm.] i all enfald utan omswar till en känd Länsman", dvs. Heitmann.[53] Wallström hadde da gått i fem dager siden han forlot Arjeplog. Han hadde overnattet hos samer på fjellet, men den siste natta hos gårdbruker Ole Rønlund på Øvre Krogstrand i Nord-Rana, ca. to mil fra grensen.

---

[52] SAT, Nordlands Amt: Fb9, Fogdebrev fra Helgeland 1814: Ordre!

[53] Uppsala universitetsbibliotek, R 650:170.

Kart over den svenske lensmannen Peder Wallströms ferd fra Arjeplog over Saltfjellet ned til Skonseng i Nord-Ranen, med stopp underveis på gårdene Øvre Krokstrand og Sør-Dylland. Wallström ble arrestert 23. august og ført til fogden på Helgeland, Mats Lie på Skjeggesnes i Alstahaug, sannsynligvis med bruk av båt fra Ranafjorden. Wallström ble transportert videre fra Alstahaug til Bodø og amtmannen med båt 24. august, med bytte av skyss på Husby i Nesna, på Lurøy, Rødøy og Gildeskål i Meløy. Han ankom Bodø 28–29. august. Kilde:
http://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri/#0/28/849 (hentet 04.03.15.)

Rønlund var en tidligere bekjent av Wallström etter flere opphold i Rana i forbindelse med handelsvirksomhet, og i slike ærender var Wallström også blitt en god bekjent av lensmann Heitmann. Wallström hadde ifølge forhøret gått

alene hele turen fra Arjeplog, til han kom til gården Sør-Dylland.

Her fikk han følge av gårdbrukeren, Ole Olsen, fordi han fikk trusler om at han ville bli skutt om han gikk lenger ned i bygda. Folk han snakket med rådet ham til å opptre forsiktig og ta med seg en bekjent fordi det var rykter om krig mot Sverige. Wallström forsikret i forhøret at han ikke ante noe om krig mellom Norge og Sverige, og trodde brevene hadde et vennskapelig innhold. Han la til at han ikke kunne formode at hans egne myndigheter "i anden Hensigt ville paalægge ham, som en ubevæbnet Mand, at reise i et fiendtlig Land".

Wallström kan selvsagt ha hatt gode grunner til å nedtone sin egen rolle, og lite tyder på at han var vant eller bekvem med det oppdrag han hadde fått.[54] Han bad da også straks om å bli satt fri, både da han ble arrestert i Rana, da han ble overført til Alstahaug og under oppholdet i Bodø. Hans seinere beretning tyder likevel på at han gav de svenske myndighetene en rapport med flere detaljerte opplysninger.[55] Flere agenter som opererte langs grensen langs Østerdalen og ble anholdt, ble for øvrig satt fri på den betingelse at de begav seg over grensen igjen.[56] Om Wallström er forespeilet en lignende behandling fra sine oppdragsgivere, er ukjent.

Reaksjonen til lensmann Heitmann, fogd Lie og amtmann Elster står i sterk kontrast til den mer forsonlige holdningen agenter andre steder ble møtt med. Wallström

---

[54] Jf. Wallströms omtale av sin egen opptreden ovenfor som han kaller "lettsindig" og "uten å tenke seg om".

[55] Uppsala universitetsbibliotek, R 650:170.

[56] Ottosen 2013, s. 123. Se også Hemstad 2014c, s. 132.

ble betraktet som utsendt fra en fiendtlig makt, selv om Heitmann, Lie og Elster neppe kjente til verken krigen (selv om også de kan ha hørt rykter) eller våpenhvilen sommeren 1814. De vurderte etter alt å dømme situasjonen på bakgrunn av proklamasjonens innhold, og dens trusler om våpenbruk. Ikke desto mindre skiller holdningen til amtmann, fogd og lensmann seg ut i Wallström-saken. Holdningen til lensmann Agersborg i Vefsn var da også annerledes. I Vefsn ble ingen arrestert ved overlevering av proklamasjonen. Agersborg ser heller ikke ut til å ha varslet fogd Lie eller andre myndigheter.

Wallström bekreftet i forhøret at han hadde kjent til spredning av svensk propaganda i Norge før han selv gikk med kongens proklamasjon, så helt uvitende om oppdraget var han neppe. Presten i Arjeplog, Nils Sundelin,[57] leverte ordren med de to proklamasjonene fra fogd Lindahl til Wallström, og den militære organiseringen av agentvirksomheten vises ved at dette omtales som en dekkoperasjon (under Couvert).[58] Prester var følgelig en del av den militære organiseringen av agentvirksomheten.

Wallström sår for øvrig tvil om svenske myndigheters "gode hensikter" ved å antyde at tilsagn om korn i en tidligere proklamasjon var tomme løfter.[59] Avhøret tyder dessuten på at lensmann Heitmann vurderte kong Carl 13.s

---

[57] Sten Henrysson, "Lappmarkens präster, ursprung,arbetsuppgifter och levnadsvillkor", i Sten Henrysson (under medverkan av Anita Alm, Tuuli Forsgren & Egil Johansson), *Samer, präster och skolmästare. Ett kulturellt perspektiv på samernas och Övre Norrlands historia*, Umeå 1993, s. 87.

[58] Komparenten viser her til den person som er framstilt for retten for å gi sin forklaring; Wallström.

[59] Ibid. Alle følgende referanser til forhøret viser til samme kilde.

proklamasjon av 10. juli 1814 og en tidligere proklamasjon svært forskjellig. Heitmann hadde i likhet med lensmann Agersborg fått svensk propagandamateriell tidligere. Det var ved overlevering av en proklamasjon som truet med krig at Heitmann reagerte med arrestasjon.

Etter forhøret på Bertnes ble Wallström igjen overlevert lensmannen i Bodø sogn, Ole Løkke, og referat ble sendt kongen. En drøy uke seinere, 9. september, skrev Elster brev til kongen. Elster viser til arrestasjonen i Rana og at han nå selv har "ladet frembringe" Wallström. I den anledning sørget han for et forhør av Wallström, og et referat fra forhøret ligger sammen med proklamasjonene ved brevet til kongen. Elster peker på at det Wallström har sagt i forhør om sitt kjennskap til "Handel og Vandel", er i tråd med det de som kjenner Wallström fra før kan fortelle om ham. De gir ham alle godt vitnesbyrd, skriver Elster, og slår fast at den kunnskap Wallström har fått under sitt opphold i Norge ikke kan skade nordmennenes sak "thi han har erfaret at vi ere bestemte til, og modigen vil forsvare os, mod Enhver, der voldeligen søger at krænke vor Frihed og Selvstændighed".[60]

Elster benytter anledningen til å markere sin posisjon i forhold til den han, uten kjennskap til Mossekonvensjonen, fortsatt anså som Norges konge, Christian Frederik:

[60] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

> Desuagtet troer jeg det at være imod min Embedsære og Pligt, at sætte ham paa frie Fod, førend jeg har indberettet Deres Majestæt Sagen, og derpaa erholdet Deres allerhøjeste Resolution, den jeg altsaa herved allerunderdanigst ansøger. Imidlertid, har jeg foranstaltet, at bemeldte Lensmand, her forbliver hæftet, og at han nyder de Frieheder, som Omstændighederne og Billighed tilsiger, Ligesom jeg og har draget Omsorg for hans gode Underholdning.[61]

Elster vurderte, ifølge Wallströms egen beretning ti år seinere, å sette Wallström fri "när Posten skulle komma".[62] Det kan ha vært i påvente av vedtak i statsråd, men slik Wallström synes å ha forstått det, ble han lovet å bli satt fri når han kunne få dra med postskyssen. Wallström satt i sivil arrest på Hernes, og fordi det drøyde med postgang bestemte Wallström seg for å rømme tilbake til Sverige. Wallström forteller ikke nærmere om tidspunktet for sin egen flukt, men han antyder at det skjedde etter at det er blitt mørkere dager, sannsynligvis i løpet av september 1814. Han skriver også at en hard storm "hindrade efterspaning", og gjennom bekjente fikk han penger og livsmidler til flukten, som ikke omtales nærmere. Han fikk seinere bekreftet at om han hadde holdt seg i arresten ville han fått gratis skyss tilbake.[63]

---

[61] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dok. vedr. arrestert svensk lensmann P. Wallström.

[62] Uppsala universitetsbibliotek, R 650:170.

[63] Ibid.

Det ble først vedtatt i statsråd 12. oktober 1814 at Walström skulle settes fri, og vedtaket henviser også til brevet fra amtmann Elster:

> I Anledning af Nordlandenes Amts behagelige Forestilling af 9de f:M: og efter de dermed oplyste Omstændigheder har Statsraadet resolveret at den svenske Lensmand Peder Johansen Wallström, der er hæftet fordi han har indbragt to svenske Proclamationer til Hemnæs Præstegield, strax igjen kan sættes paa Fri Fod, - hvilket velbemeldte Amt anmodes, behagelig at foranstalte.[64]

Det går ikke fram av disse dokumentene når amtet fikk beskjed om løslatelse, men siden vedtaket ble gjort så seint som 12. oktober 1814, kom beskjeden om dette til Bodø neppe før en drøy måned seinere.[65] Da hadde Wallström for lengst rømt og etter alt å dømme kommet tilbake til Arjeplog.

Man skulle tro saken også ville vekke oppmerksomhet på svensk side, i det minste lokalt i Arjeplog og Norrbottens län. Det virker ikke slik. Lensmannsarkivet i Arjeplogs distrikt inneholder ikke noe fra Wallströms tid som lensmann. Det finnes ikke noe om denne saken i Arjeplogs herredsretts domsbøker, folkeminneopptegnelser i svens-

---

[64] RA, Statsrådssekretariatets serie Db pk. Nr. 5, jnr. 1208: Dokumenter vedr. arrestert svensk lensmann Peder Wallström.

[65] Jf. Vandraas' undersøkelse av postgangen mellom Kristiania og Nordland (Vandraas 2008, s. 55), selv om det ikke kan utelukkes at brev med vedtaket i statsråd tok kortere tid til Nordland. Se Hansen 2015.

ke arkiv eller digitaliserte aviser lagt ut på nett av Kungliga biblioteket i Stockholm. Saken har vært ukjent for Silvermuseet og lokalhistorikere og arkivarer i området rundt Arjeplog. Det finnes ikke spor i det svenske Riksarkivets database, eller generalstabens publiseringer fra 1814.[66] I forbindelse studier av Jonas Nenséns håndskriftsamling har Wallströms egen beretning nå likevel kommet for en dag, og det kan derfor fortsatt finnes materiale i svenske arkiv om hendelsen.[67]

---

[66] 1. arkivar Bernardsson, Umeå universitetsbibliotek, e-post 12.02.14. Forsøk på å finne spor i Riksarkivets ämnessamlingar har så langt ikke lyktes, inkludert det som angår handlinger ang. forholdet til Norge (SE/RA/36/XIV) og DU/Kabinettet for utrikes brevväxling: Kommisarierna i Norge 1814 och handlingar rörande Norge (1. arkivar Åke Nordström, Riksarkivet, e-post 13.01.14). Søk fra det svenske Riksarkivets side i Krigsexpeditionens arkiv i perioden juli–desember 1814 er uten funn (MAH, Mats Hemström, Slottsarkivarie, Riksarkivet, e-post 04.04.14). Det er gjort søk i arkivet for Expedtionskronofogdens i lappmarksfögderiet, inkludert brevregistre og serien over innkomne brev i perioden 1809–19, og blant innkomne kunngjøringer som er adressert til fogd Lindahl, også det som gjelder "samtliga länsmän", men uten informasjon om dette spørsmålet. Det utelukkes ikke at det finnes dokumentasjon, men Landsarkivet i Härnösand kan ikke peke ut hvor eller hvordan man skulle gå videre (Annika Alke, Landsarkivet i Härnösand, e-post 04.04.14). Det er også utført søk i arkivet for Norrbottens läns landskansli over skrifter fra Kungl. mai. året 1814, men uten funn. (Annika Alke, e-post 20.03.14).

[67] Jeg takker Stina Karlgren, doktorand i historia vid Umeå universitet och projektassistent inom projektet "Den vetgirige lappmarksprästen – digitalisering och transkribering av J. A. Nenséns uppteckningar från 1800-talet av de nordliga folkens liv och kultur", for å ha gitt meg tilgang til dette materialet.

Avslutning

Arrestasjonen av den svenske lensmannen Peder J. Wallström fra Arjeplog i Rana 23. august 1814, etter at krigen mellom Norge og Sverige var avsluttet, vakte oppsikt i Nordland. Verken Wallström eller norske myndigheter visste da han ble arrestert at krigen var over, og de kjente på dette tidspunkt neppe heller til at de to landene hadde vært i krig. Endelig beskjed fra sentralt hold om at Wallström kunne frigis kom etter vedtak i statsråd så seint som 12. oktober 1814, dvs. to dager etter at Christian Frederik sa fra seg kongemakten.[68] Da var Wallström rømt og sannsynligvis kommet tilbake til Arjeplog.

Hvis vi tar Wallström på ordet og forutsetter at han ikke kjente innholdet i proklamasjonen før han ble arrestert, ble han satt i stor fare av sine oppdragsgivere ved å gå intetanende og ubevæpnet inn i det som viste seg å være fiendeland. Han kunne likevel gi sin oppdragsgiver, fogd Lindahl, en rekke opplysninger om forholdene over grensa til Nordland. Den svenske etterretningen hadde sannsynligvis begrenset oversikt over forholdene i Nordland, til tross for at i hvert fall én proklamasjon var spredt tidligere på sommeren av agenter og informanter, og man kunne skaffe seg noe informasjon gjennom samer som beveget seg mellom de to landene. Etter det Wallström sier i forhøret, var de svenske løftene om såkorn under nødsår i Norge villedende, for det fantes ikke noen slike lager etter det han kjente til.

---

[68] Ole Feldbæk, *Danmark-Norge 1380–1814. Bind IV. Nærhedog-adskillelse 1720–1814*, Oslo 1998, s. 370.

Wallströmsaken demonstrerer at det fantes ulike holdninger i Nordland under krigstilstanden med Sverige. Deler av det lokale maktapparatet, som lensmann Agersborg i Vefsn, forholdt seg ikke til overleveringen av fjäderbrev fra kong Carl 13. som en situasjon der krig truet, selv med kongens proklamasjon av 10. juli i hendene. Andre deler av maktapparatet valgte å ta det ansvar som de mente denne situasjonen krevde, selv om det gav dem problemer med å høste inn korn og ta høyonna, og det i en tid da frost truet på marken – etter år med sult og nød. Lensmann Heitmann var ikke bare ivrig og sin kollega Agersborgs rake motsetning. Proklamasjonen var og ble oppfattet som en trussel om krig, og da hjalp det ikke at Wallström og Heitmann på det personlige plan hadde et vennskapelig forhold. Slik kan venn og nabo bli til fiende under gitte forhold, og slik kan man som Wallström bli en brikke i et større spill.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Norska Riksarkivet (NRA):
Statsrådssekretariatet
Serie Db pk. Nr.5, jnr. 1208: Dokumenter vedr. arrestert svensk lensmann Peder Wallström.

Statsarkivet i Trondheim (SAT):
Privatarkiv 333 Alf Kiil
Diverse A.K.2, eske 126, legg 289 (Svenske innflyttere).
Nordland Amts journal
Ca4 (1814–1815): 1814.
Nordlands Amt
Fb9, Fogdbrev fra Helgeland 1814: Ordre!
Brev fra Fogden i Salten
NA JN№ 458.

Uppsala universitetsbibliotek:
Musik- och handskriftsavdelningen
R 650, Kyrkoherdens i Dorotea församling Jonas A. Nenséns anteckningar och samlingar del 2

Internett-kilder

http://aforum.genealogi.se/discus/messages/44/68269.html?1110098014 (hentet 13.11.14).
http://www.duo.uio.no/publ/IAKH/2008/86400/MicrosoftxWordx-xFerdigxprodukt.pdf (hentet 25.01.10).
http://finnmarksarkivene.no/wp-content/uploads/2014/04/Arkivmagasinet_1_2014.pdf (hentet 08.10.14).
http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=h%C3%A6fte (hentet 19.09.14).
http://runeberg.org/omlappland/0441.html (hentet 18.09.14).
https://snl.no/arrestere (hentet 19.09.14).

E-post

Annika Alke, Landsarkivet i Härnösand: 04.04.14, 20.03.14.
Cuno Bernhardsson, Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek: 12.02.14.
Mats Hemström, Riksarkivet: 04.04.14.
Åke Nordström, Riksarkivet: 13.01.14.

Litteratur

Alin, Oscar, *Den svensk-norska unionen. Uppsatser och aktstycken. 1. Unionsfördragens tillkomst*, Stockholm 1889.
Brand, Erland, *Bland kronor, slingor och fjädrar*, Göteborg 1974.
Dyrvik, Ståle & Feldbæk, Ole, *Mellom brødre. 1780–1830. Aschehougs Norges Historie bind 7*, Oslo 1996.
Eriksson, Sven, *Skandinaver emellan*, Stockholm 1957.
Feldbæk, Ole, *Danmark-Norge 1380–1814. Bind IV. Nærhedog adskillelse 1720–1814*, Oslo 1998.
Glenthøj, Rasmus & Ottosen, Morten Nordhagen, *1814. Krig. Nederlag. Frihet. Danmark–Norge under Napoleonskrigene*, Oslo 2014.
Hansen, Kåre, "Hvorfor var ingen fra Nordland på Eidsvoll i 1814? Om Mathias Bonsach Krogh og andre sentrale personers rolle", i Tor-Helge Allern & Einar Niemi (red.), *Nord-Norge og 1814 – med eller utenfor?* Orkana Akademisk, Stamsund 2015.
Hemstad, Ruth, "'... oversvømmet Norge med oprørske proclamationer'. Svensk propaganda i Norge 1812–1813", i Bård Frydenlund & Odd Arvid Storsveen (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*, Oslo 2013.
Hemstad, Ruth, Fra 'Det förenade Scandinavien' til 'Den Skandinaviska halfön'. Skandinavisk propaganda før skandinavismen, 1808–1814, i Magdalena Hillström & Hanne Sanders (red.), *Skandinavism – En rörelse och en idé under 1800-talet*. Stockholm/Göteborg 2014a.
Hemstad, Ruth, "... almost an independent state" Propaganda- og pamflettkrigen om Norge i Storbritannia 1813–1814, i Knut Arstad (red.), *Krig på sjø og land. Norden i Napoleonskrigene*, Oslo 2014b.

Hemstad, Ruth, *Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Euro pa 1812–1814*, Oslo 2014c.

Hemström, Mats, "Statskuppen i Sverige 1809. Militärens roll i processen där Gustav IV Adolf störtades", i Knut Arstad (red.), *Krig på sjø og land. Norden i Napoleonskrigene*, Oslo 2014.

Henrysson, Sten, "Lappmarkens präster, ursprung, arbetsuppgifter och levnadsvillkor", i Sten Henrysson (under medverkan av Anita Alm, Tuuli Forsgren & Egil Johansson), *Samer, präster och skolmästare. Ett kulturellt perspektiv på samernas och Övre Norrlands historia*, Umeå 1993.

Isaksen, Lars Norén, "Norges glemte konge – unionskongen Carl XIII", i Knut Arstad (red.), *Krig på sjø og land. Norden i Napoleonskrigene*, Oslo 2014.

Jacobsen, Mikal, *Alstahaug kanikgjeld: eller nu Hatfjelddalen, Vefsen, Tjøtta, Alstahaug, Herø, Nesne, Hemnes, Mo sognekald: En historisk statistisk beskrivelse efter originale utrykte og trykte kilder fra de ældste tider indtil MDCCCCXIV* (1914), Mosjøen 1922.

Lindstøl, Tallak, *Stortinget og Statsraadet 1814–1914. 1ste bind. Biografier 1ste del A–K*, Kristiania 1914a.

Lindstøl, Tallak, *Stortinget og Statsraadet 1814–1914. 2det bind. De enkelte Storting og statsråder. 1ste del. 1814–1885*, Kristiania 1914b.

Nielsen, Yngvar, *Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid.1779–1840. Iste del – 1779–1814*, Kristiania 1888.

Nilebrant, Stig & Johansson, Sven Rune, *Från fjäderbrev till flygpost. Posthistoria, frimärkesframställning och samlande*, Stockholm 1974.

Ottosen, Morten Nordhagen, "'Udi bästa dispositioner för förening'? Propaganda og forbindelser i norsk-svenske grenseområder 1809–1810", i Bård Frydenlund & Odd Arvid Storsveen (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*, Oslo 2013.

Press, Maria, "Samenes rolle i krigen i 1814", i *Arkivmagasinet*, Oslo 2014.

Ribbing, Olof, "De nordiska rikenas inbördes militära konflikter under tiden 1521–1814 i nutida framställningar", i Wilhelm Carlgren *et al.* (red.), *Omstridda spörsmål i Nordens historia II*, Oslo 1950.

Svare, Bjarne, "Krig og hardår", i Bjarne Svare & Ivar M. Edvardsen, *Vefsnbygdene fram til 1830. Plantelivet i Vefsnbygdene*, Mosjøen 1974.

Tingsten, Lars, *Sveriges krig och yttre politik. Februari–augusti 1814*, Stockholm 1925.

Vandraas, Hanne Flørenes, "Enige og tro til Dovre faller? – En historisk undersøkelse av de politiske hendelsene i Nordland i 1814–1815", Oslo 2008. Masteropppgave i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historie.

Weibull, Jörgen, *Carl Johan och Norge 1810–1814. Unionsplanerna och deres förverkligande*, Lund/Oslo 1957.

Weibull, Jörgen, "Knut Mykland: Kampen om Norge 1784–1814. Norges Historie, bind 9, J W Cappelens Forlag, Oslo 1978", bokanmeldelse i *Norsk Historisk Tidsskrift* 1978:4.

UNO WESTERLUND

Alträsks nybyggesområde i södra Norrbotten – kolonisatoriskt experimentalfält i statens hand (del 2)[1]

Skogsintressets kolonat

Bakom beslutet om Alträsks nybyggesområde stod framförallt odlingsintresset. Målet var att på en plats med goda kommunikationer skapa en jordbruksby med skola, såg, kvarn, andelsmejeri och annat som hörde till en sådan by. Tanken var att produktion av livsmedel åt stadsbor skulle bli en viktig inkomstkälla för kolonisterna. Även vid 1914 års riksdag dominerade jordbrukarsynpunkterna. Då lades tre viktiga principer fast: kolonisationsbyar skulle anläggas på kronans myrmarker, lägenheterna skulle förvärvas med äganderätt, en central kolonisationsnämnd skulle tillsättas som skulle ta större hänsyn till jordbrukarsynpunkter än domänstyrelsen dittills gjort genom att inrätta

[1] Föreliggande artikel publiceras i *Oknytt* i tre delar: den första publicerades i *Oknytt* 3–4 2015 s. 40–66 och den tredje delen publiceras i nr 3–4 2016. Artiklarna kommer under 2016 att ges ut i bokform av Piteå museum och innehåller nyskrivna avsnitt som bl.a. redovisar vad som hänt med de olika kolonaten fram till 2015. Titeln blir *Sveriges första kolonat – en kärntrupp för kultur och odling*.

kronotorp. Tron på det norrländska myrlandets möjligheter var oförändrat stark hos experterna. En särskild utredning fick i uppdrag att göra en gigantisk plan för att undersöka var det fanns tänkbar odlingsjord på de statliga kronoparkerna i Norrland och Dalarna.[2]

Men med världskrigets utbrott kom skogsnäringen i centrum på ett helt annat sätt än tidigare. En av de agerande i trakten av Brännberg var E. A. Norberg, skogsbolaget Ytterstfors-Munksunds högste företrädare i Älvsbyn. När han på 1950-talet skrev ned en berättelse om sin 80-åriga levnad mindes han att den osäkerhet som rått vid krigsutbrottet ett år senare förbytts i optimism på grund av att den störste konkurrenten, Ryssland, var ute ur leken. Vid skogsauktionen på Luleå stadshotell hösten 1915 hade han för sitt bolags räkning ropat in större virkesposter än han egentligen tänkt sig. Det gällde därför att så snabbt som möjligt komma i kontakt med de duktigaste kuskarna bland bönderna och få dem att åta sig avverkningar och bilda drivarlag. Därför hoppade han över middagen på hotellet, tog tidiga morgontåget till Älvsbyn och påbörjade rekryteringen fast det var söndag.

Högkonjunkturen för skogsindustrin bestod och konkurrensen om arbetskraft ökade. Norberg skriver: "En del arbetsgivare drog sig ej för att under löfte om högre betalning locka till sig arbetare även om de kände till att dessa åtagit sig att fullgöra visst arbete hos en annan. [...] För att få ett slut på detta olidliga förhållande lyckades jag år 1918

---

[2] Sten Ove Bergström, *Kronotorparna. Kolonisationen på kronoparkerna i Norrbotten*, Luleå 1981, Bergström, Sten Ove, *Kronotorparna. Kolonisationen på kronoparkerna i Norrbotten*. Luleå 1981, s. 53; Kolonisationskommittén, s. 5f.

få till stånd en Förening mot avtalsbrott". Norberg konstaterar belåtet att avtalsbrotten upphörde i samma mån som "arbetstagarna märkte att de blevo utestängda från skogsarbeten hos de större arbetsgivarna." Ett system med svartlistning av arbetare hade därmed introducerats i bygden.[3]

I riksdagen försköts nu intresset från kolonisation för att producera livsmedel till kolonisation för att tillförsäkra arbetskraft åt domänverket som nu satsade på högintensivt skogsbruk. Och det måste hända saker snabbt. Det är bakgrunden till att den ovan nämnda Kolonisationskommittén tillsattes sommaren 1916. I jägmästaren Anders Holmgren fick kommittén en driftig skogsman som sekreterare. Stockholmaren Holmgren hade grundliga erfarenheter från Norrbotten, bland annat fyra år på Älvsby revir, och var ingift i en Piteåsläkt. Skogsarbetarnas vardag kände han väl och hade därför tidigare haft i uppdrag att utreda deras levnadsförhållanden.[4] En annan viktig ledamot var Paul Hellström, som direkt kunde föra in erfarenheterna från försöksverksamheten inom Alträsks kolonisationsområde i arbetet. Från nybyggesnämndens ombudsman, jordbrukskonsulenten Westelius, begärde Hellström också omedelbart en redogörelse av erfarenheterna som denne skickade till kommittén vintern 1916.

Kommittén konstaterade till att börja med att det var viktigast att snabbt komma igång med ny försöksverksam-

---

[3] Uno Westerlund, *En svensk historia från periferin. Med Pite älvdal, Älvsbyns kommun och byn Manjärv i centrum*, Stockholm 2009, s. 493.

[4] Anders Holmgren är porträtterad i Svenskt biografiskt lexikon: http://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx.

het, att vänta på en utvärdering av Alträsk kunde det inte bli tal om. Argumentationen pekade hela tiden mot domänverkets behov av arbetskraft, inte mot att skapa jordbruk. De volymer som nu skulle avverkas hade drastiskt förändrats genom massaindustriernas tillkomst och genom krigsekonomins starkt ökade efterfrågan på träkol. Nu fanns det efterfrågan på mängder med klenvirke och inte bara mogna sågtallar, så man kunde övergå från bländning till trakthuggning.

Kolonaten, med minst tre hushåll tillsammans, var tänkta att tillhandahålla "en stam av permanent skolade arbetare" ute på kronoparkerna. Kolonaten skulle också kunna härbärgera "tillfälliga element". För att locka folk att bosätta sig på kolonat måste villkoren vara avsevärt bättre än på kronotorpen; dessa hade inte frambringat någon "duglig arbetarstam", skrev Holmgren i utredningsbetänkandet. Två typer av kolonat skulle inrättas, ett mindre med 5 hektar odlingsbar jord tänkt för skogsarbetare som hade högst tre kor och ett så litet jordbruk att de kunde vara disponibla även sommartid, och ett av större typ med 15 hektar odlingsbar jord som kunde tillhandahålla livsmedel till familjerna på de små kolonaten, och timmerhäst med kusk åt kronan på vintrarna.

Erfarenheten visade att staten måste hjälpa till med byggnationer, eller med generösa bidrag, för att kolonisterna i rimlig tid skulle få bostad och uthus. I sina memoarer beskriver Holmgren hur kronotorpare lång tid kunde dela bostad med sina husdjur. Det var inte ovanligt

att kreaturen låg i sina bås och människorna i sina med en tunn brädvägg mellan.[5]

I frågan om äganderätt eller nyttjanderätt svävade utredningen inte på målet; man borde välja ungefär samma villkor som gällde för Alträsk nybyggesområde. Inte heller tvekade man när det gällde frågan om någon form av arbetsskyldighet, vilket kronotorparna hade. Med kännedom om norrlänningarnas "allmänna läggning", "tänkesätt och lynnesart" måste möjligheten att få äganderätt finnas med från början och premiering användas i stället för arbetsplikt om man ville få önskvärda "element" att bli kolonister och domänverkets dugliga arbetarstam.

Däremot ville utredningen inte gå så långt i riktning mot att skapa hemman av traditionellt slag att man upplät skog av någon omfattning. Utredningen argumenterade enligt följande: Om man som Norrlandskommittén gjort räknade med cirka 40 hektar skogsmark per jordbruk skulle det leda till att kronan avhände sig bortåt en femtedel av de aktuella kronoparkerna. Och att efter mönster från Alträsk skapa allmänningar var inte lämpligt med tanke på att det i detta sammanhang handlade om små grupper av kolonat som måsta ha skogen nära intill; det skulle då uppstå mängder med skiften i kronoparkerna vilket gjorde att det inte kunde förvaltas på det sätt som allmänningar skulle förvaltas. Argumentationen utgick som synes helt från det statliga skogsintresset. Utredningens förslag blev att de större kolonaten skulle få femton hektar skogsmark och de mindre cirka fem.

---

[5] Anders Holmgren, *Norrlandsminnen*, Stockholm 1950, s. 202.

I slutet av 1917 var utredningen klar med förslag till försöksverksamhet. Då hade Alfred Petersson påbörjat sin sista period som jordbruksminister. Socialdemokrater ingick nu för första gången i en svensk regering; den leddes av liberalen Nils Edén medan Hjalmar Branting blev finansminister.

"Påbodas" proposition lades i mars 1918. Det var oroliga tider. Tyskland såg ut att förlora kriget, bolsjevikerna hade tagit makten i Ryssland och avrättat tsarfamiljen, i Finland rådde inbördeskrig med "vita" mot "röda", i Sverige hade revolutionära socialister brutit sig ut ur socialdemokratin. Det är naturligt att tänka sig de politiska stämningarna påverkade hanteringen av Kolonisationsutredningens betänkande, eftersom den ju i så hög grad berörde landets proletära skikt. Oroligheterna på våren året innan, med inventeringar av böndernas potatislager och diverse våldsamheter, var säkert inte glömda.

"Påboda" var inte nöjd med den ensidiga betoningen av arbetskraft för skogsbrukets behov. I första rummet ville han sätta "den stora vikten av att lägga under odling nya områden." Att utredningens grundton var arbetarvänlig, med betydande statliga pengar som stimulans till egendomslösa att få ett eget hem, var säkerligen positivt ur regeringens synvinkel. Departementschefen rent av polemiserade mot domänstyrelsens förslag att minska kolonisternas förmåner. "Det synes mig nämligen viktigt, att dessa kolonister beredas så drägliga levnadsförhållanden som omständigheterna medgiva. Eljest torde det vara fara för att hela organisationen får över sig ett drag av nödhjälp, som kan förrycka rörelsens hela karaktär och misskreditera den i allmänhetens ögon." Dessutom ökade han åren

utan arrendeavgift från tre till fem. Åt verksamheten anslogs alla pengar som begärts och löfte gavs om mer framöver. Riksdagens båda kamrar antog propositionen utan debatt.[6]

Att verksamheten skulle ledas av Anders Holmgren var nog mer eller mindre självklart. "Påboda" hade i propositionen betonat att framgången i hög grad var beroende av en målmedveten och energisk ledning. Holmgren blev verkställande ledamot i en central kolonisationsnämnd, där de övriga ledamöterna var generaldirektören för domänverket och en byråchef i lantmäteristyrelsen.

Nämnden satte genast igång med en livlig informationskampanj för att locka folk till de nya kolonaten. I slutet av 1924 hade 359 små kolonat upplåtits och 180 av den större modellen. Nära hälften av de mindre, flertalet av dem statligt byggda, fanns i Norrbottens län men bara en tredjedel av de större, som alla byggts med statliga bidrag. Det allra första kolonatområdet av detta slag inrättades redan 1918 på Djupsjö kronopark, det vill säga i samma socken som Alträsks nybyggesområde.[7]

Inordnas i det nya systemet?

Kolonisationskommittén hade under tiden fortsatt sitt arbete och lämnade ett slutbetänkande i slutet av maj 1922. Ett förslag var att den försöksverksamhet som bedrevs av Alträsks kolonisationsnämnd skulle avbrytas och inordnas i det system som höll på att byggas upp enligt utredning-

[6] Prop. 1918:198. Rd. skriv. 1918:173.

[7] Bergström 1981, s. 56f.

ens principer. Konkret innebar detta att de kolonat inom Alträsks nybyggesområde som ännu inte lämnats ut skulle bjudas ut med de villkor som gällde för utredningens kolonat av den större typen och att de som redan hade kontrakt kunde be att få ett nytt som anslöt till kommitténs principer. En viktig skillnad var dock att nya kolonister inte skulle få 15 hektar skogsmark utan hänvisas till den gemensamhetsskog som de redan antagna kolonisterna hade rätt till. Utredningen menade att det nya systemet var betydligt mera förmånligt när det gällde villkoren för odling och byggande än Alträskförsökets.[8]

När nybyggesnämnden 1922 yttrade sig över förslaget hette dess ordförande Gösta Malm.[9] Han hade även tidigare haft den funktionen i egenskap av landshövding i Norrbottens län 1916 till 1920 och var nu återkommen efter ett år i regeringen som "opolitisk" handelsminister. Hans ställning i rikets ledande kretsar bekräftas av att han även kom att ingå i den högerregering som satt våren 1923 till hösten 1924. När nämnden sade nej med Gösta Malms underskrift var det alltså ett tungt inlägg. Huvudargumentet var att erfarenheterna av Alträsk var genomsnittligt "gott och delvis mycket gott", vilket framgick av en tryckt redogörelse som utarbetats av ombudsmannen Westelius. Vad som skulle komma ut av Kolonisationskommitténs försök var det däremot för tidigt att uttala sig om. I förordet till redogörelsen, daterat maj 1922, hade Malm motiverat broschyren med att det var viktigt att föra in olika erfa-

[8] Förslag till kolonisation å kronoparker i Norrland och Dalarna … , SOU 1922:22, s. 273ff.

[9] Gustaf (Gösta) Malm är porträtterad i Svenskt biografiskt lexikon: http://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx.

renheter av Norrbottens kolonisation i debatten. Bland de övriga statliga initiativen nämner han Kolonisationskommitténs pågående försök, med tillägget: "En kontinuerlig kolonisation pågår därjämte genom egnahemslåneverksamheten". Nybyggesnämnden hade uppenbarligen tidigt bestämt sig för att säga nej.[10]

Det skulle dröja till 1925 innan det kom någon proposition som grundades på Kolonisationskommitténs slutbetänkande. Då ledde socialdemokraten Rickard Sandler en minoritetsregering med partibrodern Sven Linders som jordbruksminister. Utifrån samma ämbete hade skåningen Linders lämnat avtryck i nybyggesnämndens protokoll från 18 november 1921. Enligt protokollet hade han infordrat nämndens uttalande angående möjligheten att upplåta kolonat åt ett tjugotal arbetslösa industriarbetare från Eskilstuna, ett ärende som nämnden klokt nog lagt till handlingarna; det säger mera om den desperata situation som då rådde på arbetsmarknaden än om ministerns insikter om kolonisationsverksamheten i Norrbotten. Dock är det intressant att notera att Linders kände till försöket. Redan 1909 hade han deltagit i debatten om äganderätt eller inte då "Påbodas" proposition om Alträskförsöket låg på bordet. Nu hade Alfred Petersson och de övriga odlingsvännernas prioritet – att lägga nya områden under odling – ytterligare skjutits i bakgrunden. Nu var det problemen i ett nytt Industrisverige som skulle hanteras.

Kolonisationen handlade från och med nu om att skaffa jord till skogsarbetare så att de inte vid en ny lågkonjunktur skulle drabbas lika hårt som de egendomslösa. Erfa-

[10] Meddelande angående G. E. Broms egnahemsstiftelse och Alträsk kolonisationsområde i Norrbottens län (1922), s. 15ff.

renheterna från 1921 och 1922 förskräckte. Då hade omkring hälften av den manliga befolkningen i en skogsarbetarkommun som Älvsbyn varit utan arbete. Vintern 1922/23 hade en facklig konflikt mellan skogarbetarnas organisationer och skogsarbetsgivarna lett till att som mest cirka 22 000 arbetare berörts. Den har därmed gått till historien som en av de största arbetskonflikterna i Sverige under mellankrigstiden. Under krisåren hade Skogs- och flottningsarbetarförbundet drivit på för att skaffa jord. I förbundets tidskrift skrev redaktören att ropen åter skallar "Tillbaka till jorden" nu när "industrin kommit i lägervall". Gösta Malm hade då tagit ett initiativ som riktade sig till arbetslösa småbrukare med högst fem hektar odlad jord. De kunde få upp till 400 kronor i lån för att odla upp ytterligare två hektar. I Älvsby kommun beviljades 217 sådana lån under sommaren 1922. I Sven Linders proposition angavs syftet vara "att befrämja uppkomst av jordbruk och egna hem, avsedda i främsta rummet för ortens befolkning." [11]

Fortsatt satsning på jordbruk i Alträskområdet

Jordbruksintressets företrädare hade drömt om att skapa bärkraftiga jordbruk med utdikade myrar som en nästan obegränsad resurs för att producera vinterfoder. Jordbrukskonsulenten Westelius hade i sin inlaga till Kolonisationskommittén 1916 huggit till med nio kor som ett lämpligt antal för att kunna leva på mjölk- och köttproduktion. Men samtidigt hade han betonat att det krävdes

[11] Bergström 1981, s. 57f. Westerlund 2009, s. 501.

fastmark för att odla korn och potatis. Äganderätt till skog var dock hans största bekymmer. Han berättade att när han försökte locka hemmansägarsöner till Brännberg, i stället för att de skulle ytterligare dela upp fädernehemman, fick han alltid frågan: Vilken skog hade de att tillgå efter de första femton åren?

När Alträsks nybyggesnämnd våren 1922 yttrade sig över Kolonisationskommitténs betänkande var man på god väg med att utvidga till den södra delen av det 1909 utstakade nybyggesområdet. Man hade redan 1919 begärt och fått statliga pengar för att kunna anlita sakkunniga personer för uppdelning av det nya området och hade nu 22 nya lämpliga kolonat av samma typ som de tidigare. I juni skrev ordföranden Malm till regeringen och begärde 94 100 kronor för att gräva avloppsdiken för området och bygga vägar in till de blivande kolonaten. Med hänvisning till "dagliga förfrågningar" om de nyutstakade kolonaten och med hänsyn till den höga arbetslösheten, som väntades stiga under sommaren och hösten, bad man att få pengar mer eller mindre direkt.

Jordbruksminister Linders tog fasta på den stora efterfrågan och att staten sedan 1909 kontinuerligt anslagit särskilda pengar till verksamheten. Dock minskade han det begärda anslaget med 20 procent med hänvisning till att arbetslönerna gått ner. När diknings- och vägarbetena var klara fick nämnden i september 1924 regeringens tillstånd att annonsera ut de 22 kolonaten. Jordbruksministern hette då David Pettersson, men intressantare är att Gösta Malm var en av fyra regeringsledamöter som undertecknat Konungens skrivelse till nybyggesnämnden. När nämnden sammanträdde i november för att ta ställning till

inkomna ansökningar var Malm åter landshövding och ordförande.

Den fortsatta satsningen på jordbrukskolonat i Brännberg står i motsatsställning till den centrala kolonisationsnämndens betoning av skogsarbetarkolonat. Att Gösta Malm kunnat göra sitt inflytande gällande är uppenbart.[12]

Det kom in fjorton ansökningar efter nybyggesnämndens annonseringen hösten 1924, men sex sökande ansågs kvalificerade, tre lämnade tidigt tillbaka sina kontrakt och bara en kom att etablera sig som kolonist.

I augusti 1925 slog nämnden till med en stor annons i många tidningar med den lockande rubriken "Egnahemslägenheter i Norrbotten". Villkoren kompletterades med en beskrivning av hur bra jorden var, att alla kolonat hade fastmark och att det framtida behovet av ved och husbehovsvirke var säkerställt genom skogsallmänningar. Man försäkrade att det var fråga om jordbruk som rätt skötta i huvudsak skulle lämna tillräcklig inkomst för en normal familjs behov. Man vände sig särskilt till hemmansägaresöner som kunde räkna med stöd hemifrån för att komma igång, inte till medellösa; kravet på medellöshet hade, på Kolonisationskommitténs förslag, tagits bort i de bestämmelser som nyligen fastställts. I direkt polemik mot jägmästaren Holmgrens kolonat hävdade nämnden att detta var de bästa odlingslägenheter som staten kunde erbjuda, såväl ur jordbrukssynpunkt som ifråga om kommunikationer. Man betonade att kolonaten efter 15 år kunde förvärvas till egna jordbrukarhem och

[12] Prop. 1922:1, nionde huvudtiteln, s. 236ff.; Jordbruksutsk. utlåtande 1922:1, s. 88ff.

försvarade därmed annonsrubriken. Resultatet blev nio ansökningar, varav fem från Tväråselet i Älvsby kommun, men bara ett nytt kolonat kom att lämnas ut.

Den nye kolonisten var Karl Fredrik Morén, en trettiosjuårig hemmansägareson från Svensbyn med stor familj som tvingats söka sin utkomst i Malmberget. Av hans ansökan om kolonat framgår att han hade ett politiskt och religiöst engagemang.

Även den fortsatta annonseringen gav klent resultat. Den försöksverksamhet som 1912 inletts med att Johan Gustafsson och de andra fyra pionjärerna började röja tomt och bryta mark hade att vid 1930-års folkräkning resulterat i 13 nybyggen och en försöksgård. För samma år rapporterade ombudsmannen Westelius att 18 kolonat lämnats ut. Skillnaden beror på att två ursprungliga utstakningar hade sammanförts med kolonat som hade särskilt aktiva brukare: Johan Gustafsson anmälde 1925 att han nästan odlat färdigt på kolonat 2 och bad därför att få det angränsande nummer 3 upplåtet för sig, tre år senare fick Åström på nummer 16 samma medgivande beträffande nummer 13, vilket dock hans son Elmfrid omedelbart övertog. Två kolonat hade lagts till försöksgården. Att sammanslagningar kunde ske hade kolonisationsnämnden, som framgått, förutsett från början och därför väntat med att lämna ut några av de sämre utstakningarna. Det var långt till det mål på cirka 50 nybyggen som ursprungligen satts upp.

I sina rapporter från 1928, 1929 och 1930 klagade Westelius över att få kvalificerade sökanden anmälde sig trots

fortsatt annonsering.[13] Han såg flera orsaker. En var att de bonde- och skogsarbetarsöner nämnden ville rekrytera hade förutfattade meningar om att man som kolonist inte kunde få ett eget hem och att de därför i stället för dyra pengar köpte jord av enskilda markägare. Annonseringen var tydligen inte trovärdig. Huvudproblemet var, som framgått, osäkerhet om tillgången på skog efter de femton försöksåren. 1930 förklarade Westelius bristen på ansökningar trots förbättrade villkor, något oväntat med den höga arbetslösheten: Då det var brist på arbetsförtjänst vågade inte intresserade satsa på att börja bygga upp ett kolonat; konkurrensen om arbetsförtjänst hade också ökat på grund av att de först inflyttade kolonisternas söner nu sökte jobb samtidigt som det tillkommit odlingslägenheter på intilliggande kronoparker med ytterligare karlar som sökte jobb. Johan Gustafssons son John, född 1901, var en av dem som inte kunde finna sin utkomst på hemmaplan. Sommaren 1926 drog han till Kanada och blev borta drygt ett år. Ytterligare en period med skogsarbete "over there", som varade ett och ett halvt år, inledde han våren 1929. Nästa jobbresa gick till Stockholm 1931 där han fann sysselsättning under ett halvt år.

Skogsarbetarnas situation hamnade vid den här tiden högt på den politiska dagordningen. Den socialdemokratiska regeringen drev 1933 igenom en reform som ledde

---

[13] Från och med 1928 var Statens egnahemsstyrelse tillsynsmyndighet. Dess arkiv finns i RA, Arninge. Rapporterna fram till 1940 finns i Egnahemsstyrelsen, inkomna skrivelser, huvudserie E II och därefter i allmänna byrån, inkomna skrivelser EII. Via Register till ingående diarier, C I b, finner man skrivelser från Alträsks nybyggesnämnd.

till de s.k. Per Albin-småbruken. Med hjälp av ett särskilt lån kunde skogsarbetare nu köpa privatägd jord och bygga hus och en liten ladugård med plats för två kor. Det blev en populär reform i trakten av Brännberg och ett nytt alternativ till kolonat på kronoparker som direkt gav äganderätt. I Älvsby kommun betalades under de åtta åren fram till 1941 ut lån till sammanlagt exakt 100 arbetarsmåbruk.[14] Idén om jordbrukskolonat på utdikade myrar tedde sig allt mer överspelad. Av de 26 inritade kolonaten på nybyggesområdets södra del kom endast 7 att tas i bruk enligt planerna.

Från patriarkalisk omvårdnad till krav på medinflytande

Alfred Petersson i Påboda hade varit angelägen om att staten skulle behålla ledningen för experimentet på Alträsks nybyggesområde. Det styrdes också hela tiden av 1912 års detaljerade reglemente. Eftersom det var fastställt av regeringen krävdes regeringsbeslut för varje ändring. Till exempel sade reglementet ladugårdar skulle timras. När detta kom i konflikt med hushållningssällskapets lånevillkor, som inkluderade att ladugårdar skulle byggas av cementtegel, måste följaktligen regeringen ge sitt medgivande till att kravet på timrade ladugårdar togs bort.

Kolonisationen utvecklades under "patriarkalisk omvårdnad" av politiskt inflytelserika landshövdingar och andra centrala personer med raka rör till maktens korrido-

[14] Westerlund 2009, s. 519ff, 526ff.

rer. Nybyggesnämnden var en egen myndighet och begärde som sådan anslag direkt hos regeringen. Och som framgått fick man i regel vad man begärde.

I nämndens årliga anslagsframställning till regeringen redovisades nybyggeskassans inkomster och utgifter. Inkomsterna kom från uthyrning av sågen, ibland från försäljning av skog samt årligen 25 kronor för småviltsjakt. 1939 bestämdes att arrendatorn skulle betala 75 kronor om det fälldes en älg på området. Den stora utgiften var fastighetsskatten, som ju kolonisterna var befriade från så länge de inte friköpt sina gårdar. Därnäst kom "förvaltningskostnader och diverse övriga utgifter" samt "diverse omkostnader för sågens underhåll". I förvaltningskostnaderna ingick arvode till ombudsmannen och i kostnader för sågens underhåll amortering på lån till en hyvelmaskin som inköpts 1922.

Ny såg blir domänverkets

Då Paul Hellström 1926 blivit jordbruksminister hade regeringen att ta ställning till frågan om ny drivmotor till sågen. Den gamla lokomobilen av Munktells fabrikat från 1879 hade efter en reparation 1923 bara kunde köras med reducerat ångtryck och blivit alltmer kraftlös. Man begärde nu och fick pengar för att köpa en ny. I propositionen noterades, originellt nog, nämndens resonemang att en råoljemotor visserligen var något billigare att anskaffa men dyrare i drift än en lokomobil som kunde eldas med sågavfall.

Till historien om den kraftlösa lokomobilen hör att man inte hunnit köpa någon ny innan sågen brann ned i januari 1927. (För en stubbrytare som E. A. Stenlund hade vid sågen betalade nämnden senare ut 95 kronor.) Vid Beijers Motorfabrik i Vimmerby hade man hört om branden och skrev ett brev till nämnden där man argumenterade för en råoljemotor, dock för döva öron – det fanns ju ett beslut från högsta ort om lokomobil; den maskin som nämnden köpte utvecklade 34 hästkrafter. Nybyggesnämnden beslutade också att bygga allt övrigt helt nytt. Två kolonister, Johan Gustafsson och August Vahlberg, kontrakterades att bygga ett sågverk i fullt färdigt skick, inklusive att ta in lokomobilen i maskinhuset. Till leverantören överläts dock att montera upp den och mura eldstaden. Tre månader fick Gustafsson och Vahlberg på sig och arbetslönen fastställdes till 1 790 kronor, ungefär 50 000 i dagens penningvärde.

Slutet på historien om sågen som tillkommit på de första nybyggarnas initiativ blev att den 1940 såldes till domänverket för 8 000 kronor och att staten tog pengarna. Då hade den väl också tjänat ut som redskap för kolonister i etableringsfasen.

Krav på mera odlingsmark och egen skog

Reglementet från 1912 och nybyggesnämndens ställning som egen myndighet överlevde den patriarkala epoken som kan sägas ta slut i och med Westelius död i början av 1934. Det var samma år som J. C. Pettersson tog avsked som nämndens ombud på platsen. Då pensionerades

också överjägmästaren O. G. Rosenlund från nämnden. Säkert upplevde nybyggarna i Brännberg att en ny tid stod för dörren med socialdemokraten Per Albin Hansson som statsminister sedan 1932 och dessutom samarbete med Bondeförbundet. Det som nu gällde var satsning på jobb till arbetarna och regleringar inom jordbruket till stöd för bönderna.

De fem pionjärerna hade under 1929 förvandlats till nära nog hemmansägare. Då var försökstiden slut och de hade alla fullgjort sin odlings- och byggnadsskyldighet. Med hjälp av egnahemslån från hushållningssällskapet hade de betalat den från början fastställda köpeskillingen 2 000 kronor och fått lagfart på sina fastigheter. Men därmed var allt inte frid och fröjd. Sommaren 1934 skrev Johan Gustafsson, Anders Manuel Carlsson och Erik Gustaf Bergdahl till nämnden och klagade över att de fått mindre odlingsmark än kontraktet angav. Därför begärde de ytterligare mark eller minskad köpeskilling. Det var början på en period med ett kritiskt förhållningssätt till nybyggesnämnden som nu bestod av landshövdingen Bernhard Gärde, jägmästaren Carl Utterström, som nyligen flyttat från Älvsbyn till Bodens revir, och förre högerriksdagsmannen Helmer Hedström i Gäddvik, med jordbrukskonsulenten hos hushållningssällskapet Olof Ericsson som ombudsman och sekreterare.

Det är lätt att se ett samband med den politiska utvecklingen i landet och i bygden. Inför kommunalvalet i september 1934 hade Per Albin besökt Norrbotten, bland annat Älvsbyn, där socialdemokraterna tillsammans med kommunisterna för första gången nådde absolut majoritet. Redan hade olika auktoriteter fått uppleva demokratins

verkningar genom ifrågasättande och krav underifrån. I Älvsby församling inträffade i januari 1935 sensationen att kommunisterna kuppartat slog ut kyrkoherden och för en tid tog över i ordförandeskapet kyrkofullmäktige.[15]

Den 23 november 1936 skrev chefen för egnahemsstyrelsen, överdirektören Victor Ekerot, ett personligt brev till "vännen" Olof Ericsson där han berättade att en tjänsteman i statsrevisionen kommit till honom med ett brev som han tagit avskrift av i vissa delar och som han bifogade. Han ville dock inte avslöja vem brevskrivaren var eller till vem det var ställt, men eftersom det berörde Alträsks nybyggesnämnd ville han ha Ericssons synpunkter innan han besvarade brevet som började: "Kolonisterna här i Brännberg anse att kolonisationsnämnden handlat litet märkvärdigt ibland. Undertecknad håller med dem och anser att deras arbete borde granskas litet. Vad är att göra?" Sedan följer sex exempel på intäkter från allmänningsskogen som borde ha tillförts nybyggeskassan, men brevskrivaren ifrågasatte om så skett, men om det skett hur har då pengarna använts? Brevet slutar: "Kassan borde vid det här laget vara ganska stor." Den direkta anledningen till brevet torde vara att en stor avverkning av ved var på gång och att en kraftledningsdragning över området skulle medföra betydande avverkningar.

Olof Ericsson svarade snabbt och berättade att Carl Utterström skötte allt som hade med skogsallmänningen att göra, men att Utterström nu var bortrest på obestämd tid varför han fått nöja sig med att hämta uppgifter ur tillgängliga handlingar. Ericsson kunde också informera

---

[15] Uno Westerlund, *Älvsbybygdens historia. Kyrkan 200 år*, Uppsala 2012, s. 187ff.

om att jägmästaren hade instruktion från domänstyrelsen att från och med 1935 ta upp inkomster och utgifter för allmänningsskogen i revirets räkenskaper.

Detta första allvarliga ifrågasättande av kolonisationsnämnden följdes i april 1937 av ett minst lika allvarligt. Det skedde i form av en skrivelse till "Konungen", det vill säga regeringen Per Albin Hansson med bondeförbundaren Axel Pehrsson-Bramstorp som jordbruksminister. Skrivelsen hade undertecknats av tolv kolonister, åtta från den norra delen – med Gustafsson och Carlsson som första namn – och fyra från den södra.

Första punkten gällde den gamla frågan om tilldelning av mer odlingsmark eller nedsatt pris. Nu begärde kolonisterna en ordentlig syneförrättning. Det ledde till att ombudsmannen Olof Ericsson i nämndens kommentar till skrivelsen fick redovisa tilldelningen av odlingsjord för samtliga kolonat. Hans slutsats var att tilldelningen, efter olika justeringar, i de flesta fall var den avsedda, dock saknade en kolonist fortfarande lämplig potatisjord. Men om man utgick från att det bara var myrmark som var tänkt att odlas upp och att fastmarken skulle reserveras för skog, då fattades naturligtvis betydande tilldelning, skrev Ericsson.

Nästa punkt handlade om hur långt rätten till virke avsett för byggnad, stängsel och ved, sträckte sig. Kolonisterna hävdade att det ursprungligen varit meningen att förse kolonisterna med skog av en omfattning som var "önsklig" och "lämplig" i denna del av landet. Detta tyder på att de var medvetna om den ursprungliga tanken att tilldela varje kolonat 35 hektar skog, en tanke som Alfred Petersson avvisat som orimlig eftersom skogen på Alträsks

nybyggesområde då bara skulle räcka till cirka 18 kolonat mot cirka 50 planerade. Hans lösning hade varit att skogsmarken skulle bli gemensamt ägd av kolonisterna. Till missnöjesbilden hör att nämnden 1931 slagit fast att en kolonist som ännu inte friköpt sin mark inte fick sälja ett överskott av virke, eftersom rätten endast gällde uttag för husbehov. Detta innebar en skärpning av tidigare praxis och en samordning med de regler som gällde för "vanliga" kolonat. Nu vill kolonisterna ha en tryggare ställning när det gällde tillgången till skog.

Även en senare punkt handlade om skogen. Här tog kolonisterna upp det faktum att man hade rätt till 30 kubikmeter ved per år från allmänningen, men att det i köpekontrakten lagts in att volymen kunde minskas om skogen inte räckte till (detta helt i enlighet med 1912 års reglemente). Nu var man oroad över vad som skulle hända i framtiden och bad att inskränkningen skulle tas bort ur kontrakten. Dock, försäkrade ombudsmannen, var oron helt obefogad, skogen skulle räcka.

Men var det så kallad "stödskog" som kolonisterna var ute efter då kom saken i ett helt annat läge skrev ombudsmannen, då skulle allmänningen långt ifrån täcka behovet. Frågan om stödskog var nu politiskt på tapeten. Den socialdemokratiske jordbruksministern Per Edvin Sköld hade 1933 gett den s.k. jordbrukssociala utredningen i uppgift att utreda om det behövdes ändring i lagstiftningen för att underlätta att det skapades bärkraftiga jordbruksfastigheter. I den proposition regeringen hade lagt i mars 1937 ingick också att mindre jordbruk i samband med avstyckning skulle förses med skog.[16]

[16] Prop. 1937:232, s. 3ff.

I ytterligare en punkt bad man att jakträtten på allmänningen skulle förbehållas kolonisterna. Denna tanke avvisades blankt. Jakträtten var utarrenderad till kronojägaren J. O. Forsman i Brännberg för att denne skulle motverka det omfattande tjuvskyttet av såväl små- som storvilt. Bevakningen skulle försvåras om nybyggarna fick ta över jakträtten.

Kolonisternas skrivelse andas missnöje över hur det statliga skogsintresset brett ut sig på kolonisternas bekostnad. I en ytterligare punkt klagade man över att det blivit dyrare för kolonister än för domänverket och andra "utomstående" att använda hyvelmaskinen vid sågen och ville få till stånd en lägre avgift, så som det ursprungligen varit. Ericsson förklarade med bristande kostnadstäckning för sågen beroende på att de som etablerat sig på den södra delen använt flyttbara sågverk för att slippa långa transporter, men nämnden begärde ändå att regeringen skulle fastställa en ny enhetlig taxa.

Slutligen bad kolonisterna att få in egen representant i nämnden och påpekade att det ursprungliga förslaget till styrelse för verksamheten innehållit "en mera allsidig sammansättning av nämnden än den mera ensidiga som nu existerar." Även denna formulering tyder på att man tagit del av riksdagstrycket från 1909. En sådan utvidgning sade sig Alträsks nybyggesnämnd inte ha något emot, men utgick från att nämnden snart skulle läggas ned och uppgifterna överföras till det "jordförmedlingsorgan som inom snar tid torde få hand om kolonisationsverksamheten på det hela taget i länet."

Nämndens yttrande – med landshövdingen Bernhard Gärde som ordförande – till egnahemsstyrelsen mynnade

ut i att regeringen borde lämna skrivelsen utan åtgärd. Dock tog regeringen, när den i januari 1938 behandlade frågan, fasta på önskemålet om representation på så sätt att man tillhöll nämnden att inhämta kännedom om kolonisternas synpunkter i frågor som berörde dem. Beträffande jakträtten hänvisades till en pågående riksdagsbehandling. Denna resulterade i 1938 års jaktlag och ledde inte till någon ändring ifråga om jakträtten på det gemensamma området. Däremot fick kolonisterna genom lagen uttryckligen rätt att jaga allt tillåtet utom älg på sitt kolonat.[17]

Johan Gustafsson hade 1936 bett att få köpa kolonat nummer 10, men fått nej med hänvisning till att han redan hade två och att det inte var "lämpligt" att han skulle inneha ytterligare ett. När han efter beskedet från regeringen återkom med sin begäran fick han åter avslag från nämnden som kände sig styrkt av att Kungl Maj:t lämnat kolonisternas begäran om mera jord utan åtgärd. Varuti det olämpliga bestod framgår inte av protokollet.

De sista åren

Officeren Bernhard Gärde efterträddes 1938 som landshövding i Norrbottens län av folkpartiriksdagsmannen David Hansén.[18] Med sin bakgrund – född i socknen som son till en småbrukare, själv kommunalpolitiker, lokal affärsman och handelsminister i början av 1930-talet – ha-

[17] Egnahemsstyrelsen, Kungliga brev 1938, EI vol 2, RA Arninge. SFS 1938:274.

[18] David Hansén är porträtterad i Svenskt biografiskt lexikon: http://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx.

de Hansén utomordentliga förutsättningar att återföra samarbetet med kolonisterna till en förtroendefull nivå. Som ombudsman fungerade i tur och ordning två av Olof Ericssons efterträdare i hushållningssällskapet som nu hade titeln egnahemskonsulent.

Med krigsutbrottet i september 1939, omställning till ransoneringsekonomi, flyktingströmmar och mycket annat maktpåliggande är det förståeligt om landshövdingens tid blev för dyrbar för engagemang i Alträsks nybyggesnämnd. Ordförande från hösten 1940 blev därför överjägmästaren Johan Wallmark. Efter jägmästaren Utterströms död våren 1945 utsåg samlingsregeringen – med Axel Pehrsson-Bramstorp som jordbruksminister – Johan Gustafsson till ledamot i Alträsks nybyggesnämnd. I sak betydde detta kanske inte så mycket för nämndens återstående verksamhet, däremot säkert som symbol för att kolonisterna nu var fullmyndiga. Nämnden existerade sålunda åtta år efter det att den spått att ett nytt "jordförmedlingsorgan" inom snar framtid skulle få ansvar för kolonisationsverksamheten i länet. Och den skulle leva vidare ytterligare en tid.

År 1945 fyllde Johan Gustafsson 72 år och var då änkeman sedan sju år. Sönerna John och Klas hade i realiteten tagit över. Den fyrtiofyraårige John var gift sedan fyra år och hustrun Irma väntade deras andra dotter. Den åtta år yngre Klas var och förblev ogift och bodde i mangårdsbyggnadens vindsrum. De tre döttrar som nådde vuxen ålder var gifta och bortflyttade, en så långt som till USA. Själv skulle Johan Gustavsson leva till 1951.

Johans svåger, Anders Manuel Carlsson, var 65 och kom att förlora sin hustru Teresia Kristina innan året gått

till ända. Den tredje pionjären, Erik Anton Stenlund, var 79, och hade 1933 sålt sitt kolonat till Brännbergs försöksgård, den fjärde Karl Åström hade dött 1940 och dottern Adéle hade tillsammans med maken Gustav Bohlin tagit över, den femte, Gustaf Erik Bergdahl, hade dött redan 1933 och sonen Lars Manfred hade då köpt kolonatet. Den första generationsväxlingen var sålunda så gott som avslutad.

Det bodde mycket folk på Alträsks nybyggesområde. 1940 hade ombudsmannen rapporterat 101 personer varav 37 barn. Det betydde att en stor andel av eleverna i Brännbergs folkskola kom från kolonaten. Den uppodlade arealen uppgick till 94 hektar. Kolonisterna hade tillsammans 11 hästar, 66 kor och ungdjur, 20 får och getter, 2 svin och 14 höns. Så länge kriget pågick var alla angelägna om att själv kunna producera det man behövde och kanske kunna sälja lite vid sidan om ransoneringen, men det var få som tänkte satsa på sina jordbruk. Bara två redovisade mjölkmaskiner vid 1951 års jordbruksräkning och endast hos bröderna Gustafsson fanns det en traktor. De hade nu sju hektar odlad jord och totalt 52 hektar; 1936 års bedömning att det inte var "lämpligt" att äga mer än två kolonatområden var sedan länge överspelad och Gustafssons hade lagt ett tredje kolonat till sina ägor. Ladugården rymde fem kor, men framförallt satsade de på äggproduktion och kunde detta år redovisa 150 värphöns.[19]

[19] 1951 års jordbruksräkning, Norrbottens län, Överluleå, SCB, arkivkod 905, H 1 A vol. 1740, RA Arninge. Ritningar till hönshus och ladugård hos Karin Gustafsson, Brännberg.

Under 1930-talet hade antalet utlämnade kolonat ökat från 18 till 21 och fler än så blev det inte, tvärt om minskade antalet så att det 1949 åter var 18.

Det hade länge stått klart att de flesta familjejordbruk var för små och att hela Sveriges jordbruksektor måste rationaliseras. Många behövde också kompletteras med skog. 1937 års bestämmelse om stödskog i lagen om jorddelning innebar att det inte var tillåtet att stycka av en fastighet som var avsedd att fungera som ett självständigt jordbruk utan att den hade skog utöver husbehovet. Detta gällde i trakter där stamfastigheten hade gott om skog och det i allmänhet fodrades skog för att driva ett självständigt jordbruk. Alträsks nybyggesområde låg utan tvekan i en sådan trakt och stamfastigheten, som i detta fall var kronoparken, utgjorde 4 477 hektar.

Lagens bärkraft kom att prövas när nybyggesnämnden 1943 gjort upp med brukaren Johan Edvin Nordqvist om att denne skulle friköpa kolonat nummer 48 på södra området. Den rutinerade distriktslantmätaren Nils Johnson i Boden vägrade då stycka av om han inte fick tilldela stödskog från kronoparken. Ärendet överklagades av nybyggesnämnden och fördes ända till Högsta domstolen, men lantmätarens lagtolkning stod sig i domstolens utslag daterat 9 april 1946. Därmed var en boll satt i rullning som så småningom skulle leda till att en nybildad fastighet, Brännbergs gemensamhetsskog, bröts ut ur kronoparken.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet, Arninge:
Egnahemsstyrelsens arkiv
Inkomna skrivelser, huvudsderie, EII
Allmänna byrån, inkomna skrivelser, EII
Register till ingående diarier, C I b
Kungliga brev 1938, EI vol. 2

SCB:s arkiv
1951 års jordbruksräkning, Norrbottens län, Överluleå, arkivkod 905, H 1 A vol. 1740.

Privat:
Karin Gustafsson, Brännberg.

Tryckta källor

Riksdagstryck
Prop. 1922:1, nionde huvudtiteln, Jordbruksutsk. utlåtande 1922:1.
Prop. 1937:232.
Prop. 1918:198, Riksdagens skrivelse 1918:173.
Kolonisationskommitténs betänkande avgivet den 15 dec. 1917 i Riksdagens protokoll 1918, Bihang Saml. 2, Avd 2 Bd 14:2

SFS 1938:274.

Förslag till kolonisation å kronoparker i Norrland och Dalarna … , SOU 1922:22.

Övrigt

Meddelande angående G. E. Broms egnahemsstiftelse och Alträsk kolonisationsområde i Norrbottens län (1922)

Litteratur

Bergström, Sten Ove, *Kronotorparna. Kolonisationen på kronoparkerna i Norrbotten*. Luleå 1981.

Holmgren, Anders, *Norrlandsminnen*, Stockholm 1950.

Svenskt biografiskt lexikon (artiklar om Anders Holmgren, Gustaf Malm, David Hansén): http://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx.

Westerlund, Uno, *En svensk historia från periferin. Med Pite älvdal, Älvsbyns kommun och byn Manjärv i centrum*, Stockholm 2009.

Westerlund, Uno, *Älvsbybygdens historia. Kyrkan 200 år*, Uppsala 2012.

CARLA SANDAHL

Nordmalingsdådet – en ryslig händelse vid Norrlandskusten 1890

Under sensommaren 1890 utspelades en sorglig händelse vid Kylörens hamn och på Nordmalings kyrkogård då en ung kvinna blev dränkt och därpå gravskändad. Skändningen antogs ha sin upprinnelse i en vidskepelse spridd bland fiskare som gick ut på att fångsten kunde öka om kroppsdelar från döda medfördes i fiskebåten. Dådet uppmärksammades runt om i landet och gav också upphov till ett skillingtryck.

Vid en intervju år 2005 om människors liv och arbete förr i tiden vid Nordmalingskusten medverkade 93-åriga Astrid Eriksson från Norrbyn. Hon sjöng några rader i en visa som hennes mor brukade sjunga. Astrid hade dock glömt det mesta av vistexten, men Svenskt visarkiv lyckades finna visan som visade sig vara ett skillingtryck utgivet 1891 och som handlade om Nordmalingsdådet. Det framgick av vistexten att detta var en förfärlig händelse som inträffat 1890. Polis- och länsmansrapporter samt domböcker beskriver händelseförloppet. En 21-årig kvinna från Domsjö drunknade vid Kylörens hamns lastageplats på kvällen söndagen den 24 augusti 1890. Vid kajen låg då de två ångbogserarna Dal och Tor. Kylören var vid den tiden en livligt trafikerad plats vid Norrlandskusten. Där

skedde omfattande utskeppning av sågat virke som flottats från Håknäs såg på Öreälven för vidare transport på segelfartyg nedöver landet och ut i världen.

Maskinisten på Dal, 32-årige Karl Erik Larsson från Gävle, steg över till grannbåten Tor och bad att få köpa en flaska öl. Restauratrisen, 21-åriga Karolina Westerlund från Domsjö, nekade honom eftersom hon ansåg att han var alltför berusad. Han ilsknade då till och tumult uppstod varvid hon knuffades så kraftigt att hon föll över relingen och ned i det djupa vattnet.

Erik Olof Månsson, kapten på bogserbåten Tor, vidtog genast åtgärder för att rädda Karolina men hon sjönk efter att en stund ha "kafvat" med händerna. Månsson lät lösgöra en båt från bogseraren Tor och hoppade ned i den. Larsson kom då framspringande och även han hoppade ned i båten. Larsson försökte ta ifrån Månsson en lina vilket denne inte tillät eftersom han ansåg att Larsson var alltför berusad. Därvid kom även Larsson att hamna i vattnet. En annan båt hade samtidigt satts ut, och med hjälp av båda båtarnas draggar blev Karolina uppdragen och förd i land. Trots upplivningsförsök kunde hennes liv inte räddas.[1]

Maskinisten Karl Erik Larsson anhölls och fördes till Umeå cellfängelse.[2] Han dömdes till fyra års staffarbete för

---

[1] Landsarkivet i Härnösand (HLA), Nordmalings och Bjurholms tingslags häradsrätts arkiv: Domböcker vid urtima ting AIb:8 (1885–90), §2 15.9.1890, bilaga Ac, protokoll vid polisförhör, Kylörn 25.8. 1890.

[2] HLA, Samling av fångförteckningar för Gävleborg, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens respektive län: 3 Västerbotten. Fånglistor vol. 21 (1801–1906), Umeå Länsfängelse mars 1891 ang. KE Larsson 25.8.1890.

dråp, en dom som kom att överklagas hos Svea hovrätt men med avslag. Efter nytt överklagande till Kungl. Maj:t (Högsta domstolen) sänktes straffet till sex månaders straffarbete för ouppsåtligt vållande till annans död.[3]

Det förfärliga Nordmalingsdådet

Händelsen kom att kallas *Nordmalingsdådet* och gav eko i hela landet. Inte bara lokala tidningar som *Umebladet* och *Örnsköldsviks Tidning* rapporterade om dådet utan även *Stockholmstidningen* och riksaviser som exempelvis *Dagens Nyheter*.

Den dränkta kvinnan begravdes i en tillfällig s.k. sommargrav, en öppen grav som täcktes med plankor. Slutlig gravsättning skulle ske senare. Eftersom det var augusti månad, en varm tid på året, var det viktigt att kistan kom i jord så snart som möjligt. När dödgrävaren nästa morgon kom till gravplatsen iakttog han att gravfriden var störd: Locket på den dränkta kvinnans kista var uppbrutet, svepningen var borta och kroppen tilltygad på det ohyggligaste sätt. Poliskommissarie och kronolänsman Nils Haeggström, som höll i utredningen, beskriver dådet så här:

[3] Riksarkivet (RA), Nedre justitierevisionen (Högsta Domstolen): utslag 7.8.1891.

> Huvudet skiljt från bålen, huvudhåren å skallen alldeles borta, ansikte och öronen avflådda och huden borta ända till halsen. Den söm varmed magen efter obduktionen sytts ihop, var öppnad och inälvorna utfallna, högra handen avskuren vid handleden och borta samt huden avflådd alltifrån midjan runt om ända ned mot knäna. Någon vetskap om vem som begått dådet fanns ej vid tillfället.[4]

Fynd under sjöbod och fiskares självmord

En vecka efter händelsen på kyrkogården uppmärksammade en boende i Norrbyn, två mil norr om Nordmaling, att en fiskebåt låg ankrad på fjärden nedom byn. Det visade sig att en person hade dränkt sig med "en lina snörd om lifvet, i vilken han fastgjort en större sten och fäst vid ankartåget till båten, som han rott ut på fjärden och sen vräkt sig i sjön". Personen som hade tagit sitt liv var Erik Olofsson, 62 år, torpare och fiskare.[5]

Vid en undersökning av Olofssons bostad och omgivande hus påträffades likdelar under golvet till sjöboden. Likfyndet ledde till att fiskaren blev misstänkt för skändningen av Karolinas grav, vilken också antogs vara orsaken till hans självmord.[6] I och med detta upphörde spaningsarbetet.

---

[4] HLA, Nordmalings och Bjurholms tingslags häradsrätts arkiv: Domböcker vid urtima ting AIb:8 (1885–90), §2 15.9.1890, avskrift av protokoll vid polisförhör, Nordmalings kyrkogård 5.9.1890.

[5] HLA, Västerbotten läns landskansli: Inkomna handlingar, Kronolänsmännens brev DIIIx:1 (1888–1890), rapport från kronolänsman Nikanor Häggström ang. dränkning i Norrbyfjärden daterad 17:9.1890.

[6] *Örnsköldsviks Tidning* 8/12 1890.

Rykten om trolldom och vidskepelse

Rykten att likskändningen på kyrkogården hade samband med magi och trolldom kom i omlopp. Bland somliga fiskare fanns nämligen uppfattningen att fisket kunde blev lyckosamt om gravmull eller någon kroppsdel från en död person gömdes i båten innan fiskarna drog ut till havs. Fiskarna trodde sig också vara bättre skyddade mot plötsliga stormar i sitt farliga yrke, då man tänkte att havet inte kunde beröva något som redan var vigt till jord.[7]

Dokumenterad tradition

Uppfattningen att fiskaren kunde öka sin fångst med hjälp av gravmull eller likdelar från en kyrkogård finns beskriven av Ella Odstedt (1892–1967) i boken *Norrländsk folktradition* (2004) med uppteckningar från norra Sverige.[8] Där beskrivs dessa traditioner från Arnäs, Nordmaling och Grundsunda i Ångermanland samt från Bygdeå i Västerbotten. Hon upptecknade ett stort antal berättelser från de många intervjuer hon gjorde under sin ungdomstid i Ångermanland och senare för Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (Uppsala landsmålsarkiv, ULMA) där hon erhöll en tjänst som folkminnesforskare. Nedan redovisas några uppteckningar av Ella Odstedt (2004) som exempel på tron att likdelar eller gravmull kunde skänka god fiskelycka:[9]

---

[7] *Stockholms Tidningen* 2/10 1890.

[8] Ella Odstedt, *Norrländsk Folktradition*, Uppsala 2004.

[9] Ibid., s. 274f.

- Gravmull syddes in i små tygpåsar som fästes på den nedersta stenteln (bottenlinan) på skötarna (näten) – då skulle det bli "hiskelit fiskelit" (Ån, Nordmaling).
- En lyckosam fiskare hade sina maskar liggande i en huvudskål (Ån, Nordmaling).
- En metare hämtade folkister (människofett) och gravmull och lade detta i skilda tygpåsar som han satte på sidan av fiskespöt, vilket gav god fiskelycka (Ån, Arnäs).
- En fiskare hade hängt en "döhand" i laxnätet där laxarna hängde runt omkring (Bygdeå, Västerbotten).
- Det berättas om en fiskaränka som hade särskilt stor tur i fiske. När hon var död och kistan roddes därifrån sägs det att strömmingen hoppade efter båten (Ån, Grundsunda).

Ytterligare en annan uppteckning, som stödjer uppfattningen att denna fisketradition funnits, är gjord av en kvinna i Öre by. Denna berättelse handlar om Maria Helena Andersdotter (1822–1909) som arbetade som fiskepiga i Långron nära Kronören i Nordmaling. Året var 1838 och hon var då 16 år. I fiskelaget deltog en man som påstods syssla med trolldom och var ofta borta på nätterna. En morgon när skötarna tagits upp kom denne man upp mot stugan i Långron och gick till stugväggen där han stack in något. Pigan blev nyfiken på vad det var och gick senare dit och fann då att där låg en barnhand inlagd i en bit sveptyg. Hon nämnde detta till någon som förde hennes

ord vidare till fiskaren. Hon fick då en skarp tillsägelse av fiskaren att inte lägga sig i vad andra hade för sig.[10]

När dessa traditioner blev kända blev de också omskrivna i både lokal- och rikstidningar. Stockholms Tidningen skrev den 2 oktober 1890 under rubriken "Likrovet i Nordmaling. "Hemsk widskepelse":

> Ett sorgligt tidstecken att sådan grow widskepelse ännu kan frodas i wårt land, der så mycket arbetas och så mycket uppoffras för hela folkets upplysning![11]

Dådet som blev ett skillingtryck

Skillingtrycket *Sång och berättelse om Nordmalingsdådet* (utgivet 1891) består av tio verser och är skrivet av Lars Fredrik Ågren (1869–1917) från Harbo i Uppland som var en mycket produktiv skillingtrycksförfattare. Skillingtrycket innehåller en berättelse om dådet följt av sångtexten, och sången kan sjungas på samma melodi som visan *I låga ryttartorpet vid höga Hunneberg* av Wilhelm von Braun (1813–1860). Skillingtrycken såldes vanligen på marknader, och häftet om Nordmalingsdådet kostade 15 öre.[12]

---

[10] http://www.3ore.se/ovrigt/3hem/roots1/lankar/kvinna/berta/kvinnor.htm (hämtat 26/2 2015).

[11] *Stockholms Tidningen* 2/10 1890.

[12] L. Åberg, Fr.*Sång och berättelse om Nordmalingsdådet* [skillingtryck], Sundsvall 1891.

I *Västerbottens-Kuriren* berättades år 2007 om Nordmalingsdådet, och då publicerades även skillingtrycket som dittills var okänt.[13] Händelsen fick stor spridning via radioprogrammet *Släktband* i Sveriges Radio P1.[14]

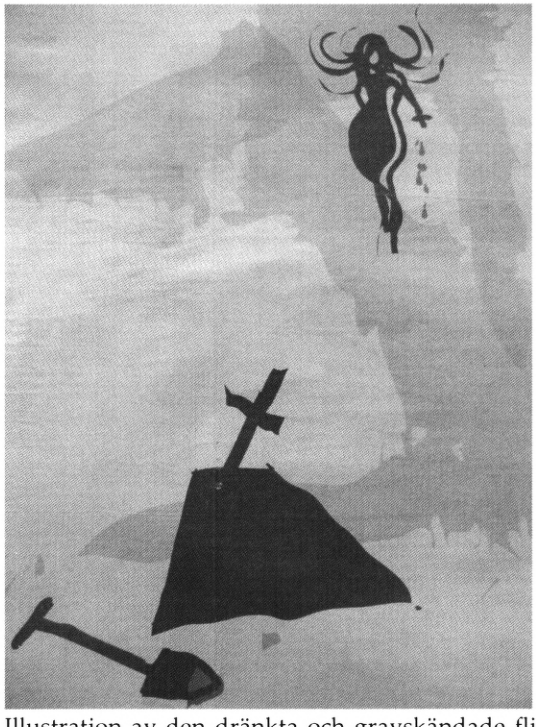

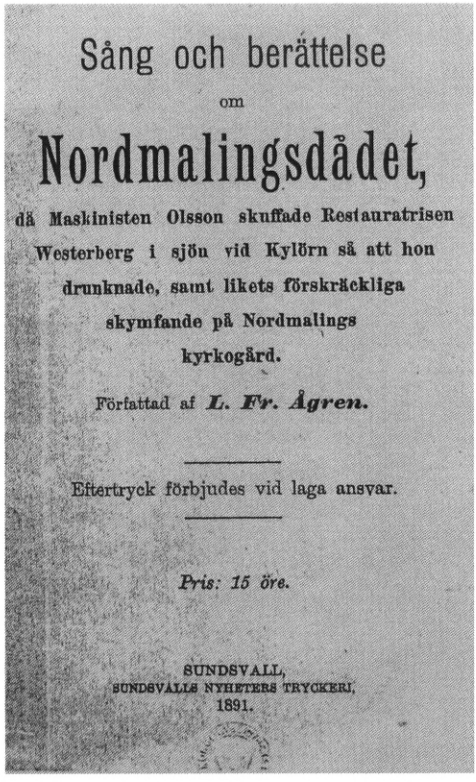
Illustration av den dränkta och gravskändade flickan, den 21-åriga Karolina Westerlund, publicerad i *Västerbottens-Kuriren* 24/2 2007. Illustratör: Anna Ericsson.

---

[13] Carla Sandahl, & Tom Juslin, "Rysligt dåd när flicka skändades i sin grav", i *Västerbottens-Kuriren* 24/2 2007.

[14] *Släktband: Senaste nytt i skillingtrycken* (2007) [Radioprogram] Producent: Gunilla Nordlund. Sveriges Radio.

Nordmalingsdådet torde ha varit en mycket obehaglig händelse för bygdens folk, naturligtvis för dess makabra natur, men också för den uppmärksamhet den fick i tidningar och även i skillingtryck.

Sång och berättelse

om

Nordmalingsdådet,

då Maskinisten Olsson skuffade Restauratrisen Westerberg i sjön vid Kylörn så att hon drunknade, samt likets förskräckliga skymfande på Nordmalings kyrkogård.

Författad af *L. Fr. Ågren.*

Eftertryck förbjudes vid laga ansvar.

Pris: 15 öre.

SUNDSVALL,
SUNDSVALLS NYHETERS TRYCKERI,
1891.

Med tiden kom emellertid händelsen att förpassas till glömskans vrå, men drygt hundra år senare skulle den åter komma fram i ljuset på grund av några textrader från ett skillingtryck som en gammal kvinna bevarat i sitt minne.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA):
Nedre justitierevisionen (Högsta Domstolen): utslag 7.8.1891.

Landsarkivet Härnösand (HLA):
Nordmalings och Bjurholms tingslags häradsrätts arkiv
Domböcker vid urtima ting AIb:8 (1885–90).
Samling av fångförteckningar för Gävleborg, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens respektive län: 3 Västerbotten. Fånglistor vol. 21 (1801–1906).
Västerbotten läns landskansli
Inkomna handlingar, Kronolänsmännens brev DIIIx:1 (1888–1890).

Tryckta källor

Odstedt, Ella, *Norrländsk Folktradition*, Uppsala 2004.
Sandahl, Carla & Juslin, Tom, "Rysligt dåd när flicka skändades i sin grav", i *Västerbottens-Kuriren* 24/2 2007.
Stockholms Tidningen 2/10 1890.
Åberg, L. Fr.*Sång och berättelse om Nordmalingsdådet* [skillingtryck], Sundsvall 1891.
Örnsköldsviks Tidning 8/12 1890.

Internetkällor

http://www.3ore.se/ovrigt/3hem/roots1/lankar/kvinna/berta/kvinnor.htm (hämtat 26/2 2016).

Muntliga källor

Astrid Eriksson, Norrbyn.
Släktband: Senaste nytt i skillingtrycken (2007) [Radioprogram] Producent: Gunilla Nordlund. Sveriges Radio.

Recensioner

Göte Olingdahl. *Flyttlassens tid. Minnesbilder från en skogsby i Härjedalen.* Vulkanisterna. Riga 2015.

Flyttlassens tid är en tid som ännu är alltför lite berättad, trots att omdaningen av samhället och urbaniseringen för alltid förändrat vårt land. De som själva vuxit upp i en av alla dessa byar där befolkningen levde på jorden och skogen måste berätta innan det är för sent. Alltför många historier är ännu oskrivna och alltför många människoöden kommer aldrig att dokumenteras.

Göte Olingdahl är teologie doktor och har tidigare publicerat ett antal böcker inom det teologiska område. Han har nu fattat pennan för lämna sitt vittnesmål om barndomsbyn Olingdal i Lillhärdals församling i Härjedalen. Församlingen har även fått lämna stoff till författarens böcker *Läseriet i Lillhärdal* (2010) och *Kyrklig allmogekonst i Lillhärdal* (2012). Göte Olingdahl är numera bosatt i Uppsala och pensionerad från ett framgångsrikt akademiskt yrkesliv som ansvarig för lärarutbildningen i samhällsvetenskap och religion vid Uppsala universitet.

Genom kapitlens huvudrubriker får vi en föraning om barndomsbyns utveckling och avveckling. Boken inleds med en beskrivning av byn och en tillbakablick på historien. De kyrkliga traditionerna går långt tillbaka. Pilgrimsvägar kom österifrån från Voxnadalen och söderifrån från västra Mälarområdet och möttes i Lillhärdal, där det fanns präst och kyrka och man kunde stanna upp på vägen till Trondheim, Nidaros. Med sitt utsatta geografiska läge med närhet till Norge, det forna hemlandet men även fiendelandet, har Härjedalen fått utstå svåra tider med förluster av många unga män som skrevs ut i krigen. På 1940-talet kom kriget närmare igen, vinden förde med sig ljudet från tyskarnas bomber vid norska gränsen och svenska militärflygplan patrullerade området. Götes far och andra vapenföra män inkallades till militärtjänst vid Hamrafjället och de fick bl.a. uppleva hur flyende familjer från grannlan-

det passerade och även stannade till i byn.

Härjedalsvapnet med ett städ, en tång och två hammare visar på den manuella framställningen av myrjärn som var en viktig näring i landskapet. Järnet var en förutsättning för tillverkning av verktyg och redskap för arbetet med jorden och i skogen. I kapitlet "Mångsidiga aktiviteter i byn" får vi läsa om alla de olika färdigheter som byns invånare måste behärska för att klara vardagen. Snickeri, smide, båtbygge, stenhuggeri, kardning, vävning och mycket annat var kunskaper som måste förvärvas och läras mellan generationerna. Lite penninginkomster kunde fås från bärplockning, fiske, flottning och kolning. Inkomstmöjligheterna för kvinnorna var små, endast den som hade flera kor än vad som behövdes för familjens behov kunde sälja mjölk och smör.

Den lilla byn Olingdal har representerats i riksdagen av inte mindre än tre riksdagsmän under århundradenas lopp. Det medförde naturligtvis viktiga influenser när besöken i huvudstaden refererades på hemmaplan och byamännen fick höra nyheter från rikspolitiken och stora världen. Riksdagsmannen Sven Jonsson som levde fram till mitten av 1850-talet var en drivande kraft för att tidigt ordna med skolundervisning och för arbetet med att stävja det allmänt förekommande bruket av alkohol långt ned i åldrarna.

Skolan gav kulturella impulser i form av högläsning och vackert illustrerade skolplanscher som berättade om djur, natur och främmande länder. Det kristna budskapet hade en framträdande roll med morgonandakter och psalmverser som skulle läras utantill. Den norskinspirerade härjedalsdialekten motarbetades av skolan, samma öde som drabbade dialekter på så många andra platser i landet.

Generationerna levde nära varandra och historier traderades i flera led. Även kunskaper om läkeväxter och allehanda behandlingsmetoder levde vidare och praktiserades när avstånden till doktorn omöjliggjorde annan behandling. Tuberkulosen kunde dock inte några medikamenter rå på, många unga människor smittades och trots sanatorievistelser gick i de flesta fall deras liv inte att rädda. Få som insjuknade kom levande hem. Författarens mor hade två syskon som i

tjugoårsåldern avled och kom hem i kistor, till mormoderns stora förtvivlan. Ett starkt berörande foto med den 25-åriga mannen och den 19-åriga kvinnan i varsin öppen kista överhöljda med blommor vittnar om sjukdomen som obarmhärtigt och hänsynslöst tog de unga liven.

Skogsarbetet skildras av författaren med självupplevd inlevelse. Arbetslivet började tidigt som för så många andra pojkar i skogsbyarna och redan som 13-åring fick han följa med fadern och köra timmer en hel vinter. Visst var arbetet förenat med spänning och beundran för de stora karlarna, men avigsidorna med slitsamma dagar i djup snö och nätter i kalla och dragiga skogskojor blev tidigt tydliga tecken på att det inte var något framtidsyrke.

Det strävsamma arbetet i byn lättades upp med musikutövande. Dragspel, fiol och munspel trakterades av många och man träffades i gårdar med spelmän. Byborna samlades kring gemensamma uppgifter och intressen men inordnade sig inte alltid i den typen av organisationer som folkrörelserna erbjöd. Frikyrkorörelserna lockade ändå och en tidig pingstförsamling bildades. Idrott i form av friidrott och skidåkning var sporter man kunde ägna sig åt utan dyra omkostnader och tävlingar anordnades på hemmaplan i byn eller tillsammans med grannbyar som utmanades.

Kapitlet "Avsked" handlar om familjens eget avsked till byn och hur familjemedlemmarna på olika sätt berördes av att släppa banden. Fadern hade själv kommit till byn från Halland och hade kanske inte samma djupare känslor för bygden som modern med sina härjedalska rötter i flera generationer. Flytten gick i familjens fall till ett annat bärkraftigare jordbruk i Ovanåker i södra Dalarna, men det är byn Olingdal som för alltid finns inpräglad i författarens hjärta. Försörjningsmöjligheter har i alla tider styrt arbetsvandringar och migration. De stora flyttvågorna som följde på sämre tider och överbefolkning på landsbygden gick först ut från landet, främst till Amerika och Kanada. Åren 1862–1929 beräknas 632 personer ha lämnat lillhärdalsbygden och från hela Jämtlands län utvandrade 7,6 % av befolkningen, den högsta siffran i landet. När den svenska industrialiseringen kom

igång på allvar efter andra världskriget behövdes arbetskraften här hemma och de svenska städerna i mellan- och södra Sverige drog till sig befolkningen norrifrån. Politiken understödde flyttningarna, lämnade frikostiga bidrag och löste t.o.m. in fastigheterna. Och det slutar inte där, flyttvågorna fortsätter att röra sig alltmer till de allra största städerna.

Göte Olingdahl har bidragit till att fylla en period i vårt lands historia som aldrig kommer tillbaka. Boken ger en livfull skildring av livet i byn, av de olika näringsgrenarna som successivt växte fram och successivt avvecklades. Författaren har vävt samman sina egna upplevelser och minnen med berättelser från släktingar och vänner, från brev och anteckningar, från litteratur och källmaterial. Han har besökt universitetsbiblioteket i Uppsala, bibliotek i Lillhärdal och Sveg, landsarkiven i Uppsala och Östersund. Ett nittiotal noter ger värdefulla hänvisningar och källförteckningen innehåller såväl otryckt material, digitala källor som tryckta källor.

Författaren beskriver insiktsfullt den övergripande samhällsomdaning som styrdes och påverkades av politiska beslut, men berättar också om hur de enskilda människorna berördes av förändringarna i sin vardag. Boken är skriven med stor känsla och det är lätt att ta till sig och leva sig in i berättelserna, vilket också ett rikligt bildmaterial bidrar till. Sammantaget är boken ett värdefullt bidrag till nutidshistorien. Det är inte bara en byabok för den lilla härjedalsbyn Olingdal utan även en bok om de förändringar som hela norra Sverige gått och går igenom.

Carina Strömberg

William M. Adler. *Joe Hill. Mannen som aldrig dog.* Översättning: Camilla Jacobsson. Karneval Förlag 2015. Göran Greider. *Städerna som minns Joe Hill. En svensk-amerikansk historia.* Albert Bonniers Förlag 2015.

> You will eat, bye and bye,
> In that glorious land above
> the sky;
> Work and pray, live on hay,
> You'll get pie in the sky
> when you die.
>
> Ur "The preacher and the
> slave" av Joe Hill

Joe Hill (Joseph Hillstrom, döpt till Joel Emanuel Hägglund), agitator och organisatör inom den syndikalistiska International Workers of the World (IWW), sångförfattare, musiker, satirtecknare och kringresande immigrantarbetare, är emigrationsepokens mest kände utvandrare. Hill dömdes 1914, uteslutande på indicier och mot sitt nekande, till döden för ett mord på en affärsinnehavare i Salt Lake City, Utah. Trots att både president Wilson och svenska regeringen ingrep till hans förmån arkebuserades han den 19 november 1915. I dödsattesten som utfärdades dagen efter anger fängelseläkaren som dödsorsak "Gun Shot Wounds. Execution". I yrkeskolumnen antecknades att Hill var "musician".

Den 25 november begravdes Hill i Chicago. Staden var under 1900-talets första årtionden ett centrum för USA:s socialistiska rörelser. De över 50 000 svenskfödda i Chicago röstade som merparten av svensk-amerikanerna med demokraterna och republikanerna. Men en liten del av amerikasvenskarna i Chicago, som ofta utvandrat efter strejker och svartlistning i Sverige, hamnade långt ut på vänsterkanten. Veckotidningen *Den svenske socialisten* gavs ut. De svenska Chicagoradikalerna har skildrats av Umeåhistorikern Per Nordahl, senare chef för Svenska Emigrantinstitutet i Växjö och numera professor vid Indiana University, USA, i doktorsavhandlingen *Weaving the Ethnic Fabric. Social Networks Among Swedish-American Radicals in Chicago 1890–1940* (1994).

Joe Hills begravning var utan like i Chicagos dittillsvarande historia. 5 000 personer fyllde det väldiga West Side Auditorium. Närmast kistan stod medlemmar ur den svenska syndikalistklubben i Rock-

ford, Illinois. Kistan var prydd med en röd fana och på en banderoll stod att läsa "In Memoriam, Joe Hill. We never forget. Murdered by the authorities of the State of Utah, Nov,19,1915". Akten inleddes med att man unisont sjöng Hills mäktiga sång "Workers of the World, Awaken" tillkommen under fängelsetiden. Hans sista försvarsadvokat i Salt Lake City Orrin Hilton höll sedan ett nära två timmar långt tal, som utformades till ett angrepp på mormonerna i Utah och en hyllning till Hill. Det avslutades med orden: "Och så säger vi vila mjukt, moder jord, över denna sargade kropp och till dig, kämpande diktare, martyr och hjälte med den stora framtida industriella frihetens rodnad på din panna, bringar vi alla vår hälsning".

Efter att en ung polska sjungit Hills sång "The Rebel Girl" och en svensk-amerikansk sångare John Chellman prins Gustafs "I rosens doft" framfördes slutligen från kistan appeller på nio språk: engelska, svenska, ryska, ungerska, spanska, italienska, tyska, jiddisch och lettiska. Utanför samlades tiotusentals personer på gatorna. Chopins begravningsmarsch spelades och Hills sånger sjöngs på många språk medan man följde kistan till en järnvägsstation från vilken fem reserverade vagnar förde den till Graceland Cemetary. Där kremerades Hill och askan sändes i 600 brev till alla stater i USA utom Utah, till Sydamerika, Sverige och andra länder i Europa, till Afrika, Asien, Australien och Nya Zeeland.

Joe Hill blev snabbt en martyr och ikon inom amerikansk arbetarrörelse och det långt utanför de syndikalistiska och socialistiska leden. Man ansåg att han blivit oskyldigt dömd och mördats av "kopparbaronerna" och Mormonkyrkan i Utah. Hans sånger sjöngs i arbetslöshetsköerna under depressionens 1930-tal. Radikala författare som John Dos Passos och Upton Sinclair nämnde honom i sina samhällskritiska romaner. Ett nytt uppsving fick Joe Hills minne under vänstervågen åren kring 1970. Trubadurer som Pete Seeger och andra sjöng hans sånger inför stora publikmassor. Bob Dylan hyllade Joe Hill på tre sidor i sin självbiografi. Han sjöngs av John Lennon och Joan Baez. Senare har Bruce Springsteen sjungit den

gripande "I dreamed I saw Joe Hill last night".

Joe Hill förblev länge föga uppmärksammad i Sverige. Han nämns inte i andra upplagan av *Svensk Uppslagsbok* som kom ut 1947–1952. Hills svenska namn förblev länge okänt. Efter arkebuseringen omtalades han i Stockholmspressen som den "svenske undersåten Josef Hillström". Svensk-amerikanska historiker som Henry Bengtson, författare till *Svenskar på vänsterflygeln i USA* (1957) och en tid redaktör för *Den svenske socialisten,* var ovetande om hans rätta namn. Detta hade dock blivit känt i USA 1949 och i Sverige två år senare genom politikern och tidningsmannen Ture Nermans bok *Joe Hill. Mördare eller martyr?* (1951). Nerman lyckades komma i kontakt med en av Hills bägge systrar Ester, gift Dahl, som varit föreståndare för telefonstationen i Tännäs, Härjedalen och uppbördsman för sjukkassan där.

Nerman och Rune Lindström, "Himlaspelets författare", översatte Hills sånger till svenska. Trubadurer som Mats Paulsson, Finn Zetterholm och Fred Åkerström både översatte och sjöng Joe Hill. Bo Widerberg gjorde 1971 i USA en film om Hill med Thommy Berggren i huvudrollen. Författaren Kerstin Ekman, som 1957–1969 skrivit sju psykologiska detektivromaner, publicerade samma år en bok om Hills sista tid, *Menedarna.* Den tillhör inte hennes bästa böcker och ger inte något bidrag till kriminalgåtan Hill. Hans svenska bakgrund nämns inte i romanen.

Standardverket om Joe Hill var länge Utahjuristen och senare professorn vid University of California Gibbs M. Smiths monografi *Joe Hill* från 1969. Hans bok har följts upp av författaren och journalisten William A. Adlers biografi från 2011, som med anledning av 100-årsminnet av Hills död nu utkommit på svenska. Biografin kompletterar Smiths bok genom nya och delvis sensationella uppgifter kring mordprocessen. Adler har också ett bredare grepp på Hills amerikanska samtid än Smith. Under jubileumsåret utgav också kulturjournalisten, debattören och författaren Göran Greider, redaktör för *Dala-Demokraten,* en bok om Hill som närmast kan betecknas som en resa i historia och nutid i arbetarikonens fotspår. Fakta, infall, synpunkter och sidospår trängs med va-

randra, men omtagningarna och upprepningarna är tyvärr många. En egendomlighet i Greiders bok är också att svenskarna flera gånger sägs ha haft låg status som immigranter. I själva verket var det tvärtom. Visst fanns det svenska emigranter som både söp och slogs, men svenskarna var överlag uppskattade i Amerika eftersom de tillhörde pionjärinvandrarna, kunde läsa och skriva, var protestanter, yrkeskunniga och skötsamma. Ändå skall det sägas att Greiders intelligent skrivna bok i vissa avseenden fördjupar bilden av Joe Hill. Författaren, själv poet, är mer än Smith och Adler lyhörd för Hill som intellektuellt lagd konstnär.

Adler och Greider klargör utförligt Hills barndoms- och uppväxtmiljö efter arkivforskningar i Gävle och Stockholm. En av Adlers guider i Stockholm och Gävle var Rolf Hägglund, sonson till Hills äldste bror Efaim. Greider bodde under sina forskningar i Gävle på Joe Hill-gården, Hills barndomshem, som vårdas som museum av syndikalisterna inom SAC. De svenska kommunisterna försökte efter andra världskriget, men utan egentlig framgång, lägga beslag på Hills minne. Drivande var här den kände kommunistiske riksdagsmannen och läkaren John Takman, som under några år i USA på 1930-talet lärt känna Hills sånger. De svenska syndikalisterna reagerade kraftigt på SKP:s försök att monopolisera Hills minne. Joe Hill kände väl till Marx, men hans frihetliga socialism var väsensskild från SKP:s Moskvastyrda dogmatism.

Joel Emanuel Hägglund föddes i Gävle 1879. Fadern Olof Hägglund var konduktör vid Gefle-Dala järnväg. Han liksom modern Catarina var strängt religiösa och medlemmar i missionsförsamlingen i P. P. Waldenströms egen stad. Kristna och konservativa värderingar präglade hemmet. Joel och alla hans åtta syskon, varav fem nådde vuxen ålder, fick bibliska namn. Systern Ester berättade för Nerman och Smith att syskonen fick lära sig att vörda Gud och Konungen. I hemmet musicerade man flitigt. Olof Hägglund byggde en fyrstämmig tramporgel och Joel spelade fiol och gitarr. På repertoaren stod psalmer men också Frälsningsarméns sånger. Fru Dahl berättade att Joel brukade framföra skämtsamma sånger

om sina syskon. Det är helt klart att Joel fick sin musikaliska ådra från föräldrarna men kanske också sin litterära. Greider har på Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm hittat en anteckningsbok med dikter av fadern.

Olof Hägglund avled redan 1887 41 år gammal i sviterna efter en järnvägsolycka. Joel blev diversearbetare i Gävle och Stockholm. I samband med arbete i ett repslageri ådrog han sig hudtuberkulos, möjligen av dammpartiklar i lin, och vårdades i sex månader på Serafimersjukhuset i Stockholm. Han fick efter operation bestående ärr i ansiktet vilket kan ses på foton från fängelsetiden. 1902 avled även modern Catarina och hemmets upplöstes. Joel och den två år äldre brodern Paul, som hade ett misslyckat äktenskap bakom sig, beslöt sig för att utvandra till Amerika för pengar som de fått när föräldrahemmet såldes. Det fanns sedan tidigare Amerikaemigranter i släkten och Gävleborgs län var ett av Sveriges största utvandringslän. Den första svenska massutvandringen, Erik-jansarnas utvandring från Alfta i Hälsingland till Bishop Hill i Illinois, ägde rum redan på 1840-talet.

I oktober 1902 reste Joel och Paul Hägglund från Liverpool till New York med Cunardlinjens flaggskepp "Saxony". Trots sina ärr passerade Joel karantänkontrollen på Ellis Island. Kroniskt sjuka eller förståndshandikappade immigranter sändes obönhörligen tillbaka till Europa på rederiernas bekostnad. Bröderna skickade ett vykort till Gävle, men sedan skildes deras vägar och de tycks aldrig ha återsett varandra. Efter några hundår blev Paul lokförare vid Pacificjärnvägen. I Gävle hade han liksom fadern varit anställd vid järnvägen. Joel tog några påhugg i New York men sökte sig snart västerut i USA. Det är oklart var han i detalj vistades de första åren. En tid tillbringade han som järnarbetare i Chicago och under den fortsatta färden västerut över kontinenten, mestadels som fripassagerare på tågen, tog han ströjobb i gruvor, i skogen, på byggen och på farmer och fruktodlingar. Han amerikaniserade också, liksom många andra immigranter, sitt namn till *Joseph Hillstrom*. I den dagliga tillvaron och som artist förkortat till *Joe Hill*. Efternamnet alluderar på faderns födelsesocken Hille utanför Gävle.

Helt klart är att Hill var i San Francisco under den stora jordbävningen den 18 april 1906 då hela staden ödelades. Den 16 maj publicerade han en artikel i *Gefle Dagblad* om katastrofen. Den sades vara insänd av "en f.d. geflebo Joel Hägglund". Joel hade vaknat klockan fem på morgonen och han skriver "det var en förfärlig syn att se de kolossala husen, somliga störtade, andra liknande det lutande tornet i Pisa". Att artikeln publicerades i *Gefle Dagblad* och inte i *Arbetarbladet* tyder, enligt Greider, på att Joel ännu inte var "politiskt väckt". Förklaringen är nog enklare än så. *Arbetarbladet* grundades 1902, samma år som Joel utvandrade, och han kände kanske inte till att liberala *Gefle Dagblad* fått en socialdemokratisk konkurrent.

Hill vistades i Kalifornien ända till 1913 med kortare avstickare till staten Washington, Kanada och Mexiko där han deltog i upproret mot diktatorn Porfirio Díaz. Den fasta punkten blev hamnstaden San Pedro nära Los Angeles, en av de städer i vilka Greider letar Hillminnen. Ett tjärpappersskjul i hamnen tycks ha varit Hills bostad, primitiv men möjlig i det milda klimatet.

Under åren i Kalifornien blev Hill medlem i IWW. Medlemmarna kallades *wobblies*. Organisationen hade bildats i Chicago 1905 av bland annat den franskättade tidigare lokomotiveldaren Eugene Debs, som lett den stora Pullmanstrejken 1893–1894 och senare flera gånger kom att kandidera som presidentkandidat för socialistpartiet. IWW rekryterade främst anarkistiska och socialistiska textilarbetare i New Englandstaterna och gruv-, skogs-, sågverks- och diversearbetare, ofta med invandrarbakgrund, i de västra delstaterna. IWW blev aldrig någon stor fackorganisation i jämförelse med yrkesarbetarnas American Federation of Labor (AFL). Men den lät tala om sig genom sina strejkaktiviteter, sin antikapitalistiska motkultur och sina närmast revolutionära direktaktioner i ett USA som utvecklades starkt ekonomiskt men samtidigt präglades av hårda klassmotsättningar. Strejker slogs ofta ner av bolag, polis och konservativa domstolar i förening.

Utmärkande för IWW var att man använde sången som agitatoriskt vapen. James Jones skriver om "wobblies" i sin krigsroman *Härifrån till evigheten*,

filmad av Fred Zinneman 1953: "Det har aldrig funnits något liknande, varken före eller efter deras tid... Du har aldrig hört någon sjunga som de här grabbarna sjöng". Joe Hill blev snart IWW:s främste sångförfattare. Hans sånger togs in i IWW:s *The Little Red Song Book*. Men han publicerade också satiriska teckningar av serietidningskaraktär i organisationens tidning *Solidarity*. Stilmässigt har de en viss likhet med den svenske skämttecknaren Oskar Anderssons, signaturen O. A.:s, alster.

Joe Hill var språkbegåvad och lärde sig snabbt att perfekt behärska den amerikanska engelskan, även som slang och jargong. I Gävle hade han gått på en kurs i engelska i Arbetarföreningens regi. Det finns också en obekräftad uppgift att han före utvandringen under ett års tid varit sjöman på traden Göteborg–Hull. Hills sånger omfattar såväl satirer som ballader och hymner. Musiken togs från svenska väckelsesånger men han komponerade också själv. Han kunde noter och kände till den klassiska musiken. Personligen sägs Hill ha varit blyg och tystlåten, en "solitär" skriver Greider. Han rökte inte och var helnykterist, ett arv från föräldrahemmet. När kamraterna ville få med honom ut på någon nöjesaktivitet tackade han mestadels nej och ville använda fritiden till gitarrspel och sångdiktning. En amerikansk folksångare, som träffat Hill, säger i en radiointervju på 1940-talet att han var en gåtfull man. "No one really knew the guy". Bland amerikanska folksångsförfattare rankas Joe Hill högt. Chicagos diktare framför alla andra Carl Sandburg, själv en gång diversearbetare och född av svenska föräldrar i Illinois, skriver i sin bok om amerikanska folksånger *The American Songbag* (1927): "Han var stjärnan bland deras sångförfattare och den enda verkligt originella lyriker som sjöngs av de militanta skarorna i den amerikanska arbetarrörelsen".

På sensommaren 1913 hoppade Joe Hill på ett godståg till Salt Lake City, Utah, för att söka arbete i en silvergruva straxt söder om staden. Tre kamrater från Kalifornien, Otto Appelquist, en sjöman från Helsingborg, och bröderna John och Edward Eselius, vars föräldrar utvandrat från Värmland till Utah, hade rest före till Salt Lake City. Som känd radikal var det svårt för Hill att få arbete i

Los Angeles hamn och han hade dessutom varit i klammeri med rättvisan som misstänkt för ett spårvagnsrån men släppts och i stället dömts till 30 dagars fängelse för lösdriveri. Appelquist och Hill fick bostad i Eselius tvåvåningshus i Murray utanför delstatshuvudstaden.

Mindre än ett halvår efter ankomsten till Utah inträffar den tragiska vändpunkten i Joe Hills liv. Den 10 januari 1914 kommer två män med röda näsdukar för ansiktet in i en livsmedelsbutik i Salt Lake City och skjuter ihjäl innehavaren, den förre polismannen John Morrison och dennes 17-årige son Arlin, som dock hinner avlossa flera skott mot förövarna med sin pistol. Brodern, den 13-årige Melvin, klarar sig eftersom han befinner sig längre in i butiken. Sent på mordkvällen uppsöker en svårt skottskadad Joe Hill den socialistiske läkaren Frank McHugh, som han kände sedan tidigare. En kula har passerat hjärtat med någon centimeter och gått ut genom ena lungan. Hill bar en pistol i ett axelhölster, som han dock kastade bort efter läkarbehandlingen. Efter två dagar anmäler Hugh det inträffade för polisen sedan en hittelön utlysts. Hill hämtas av tre poliser i Eselius hem. Fortfarande omtöcknad av morfin gör han en ofrivillig rörelse med ena handen. En av poliserna skjuter då honom i handen i tron att han tänkte gripa ett vapen. Man kan se bandaget runt handen på de första fängelsebilderna.

Joe Hill häktas anklagad för mord dock endast på John Morrison. Otto Appelquist, som hastigt lämnat Salt Lake City redan på mordkvällen, efterlyses för mordet på sonen Arlin i hela USA men påträffas inte. Åklagaren menar att mordet på Jon Morrison inte var ett rånmord eftersom butikskassan inte rördes utan förmodligen en hämndaktion. Enligt sonen Melvin skall en av de maskerade männen ha ropat: "nu har vi dig". Morrison hade tidigare vid flera tillfällen utsatts för hämndaktioner. Juryn, som består av 12 personer, är till en början välvilligt inställd till Hill men ändrar uppfattning sedan han fått flera vredesutbrott och avskedat sina första advokater. Alla bedömare menar att Hill här gjorde ett stort misstag. Tränade advokater skulle ha kunnat korsförhöra de vittnen som hördes. Melvin Morrison var osäker på om Hill verkligen

var en av de två män som kom in i faderns butik. Andra vittnen gav motstridande uppgifter om de sett Hill i närheten av butiken under mordkvällen. Dödsdomen avkunnades utan att åklagaren kunde förete några tekniska bevis eller ange något motiv till mordet. Det avgörande och fällande indiciet var att Hill inte närmare kunde förklara för domstolen hur han ådragit sig sina skottskador. Han sade endast att de uppstått vid ett bråk om en kvinna.

William Adler utpekar en ökänd norsk-amerikansk ligaledare, som kallade sig *Frank Z. Wilson* och som härjade i Utah och Nevada dagarna kring Morrisonmorden och senare blev livvakt åt Al Capone i Chicago, som tänkbar förövare. Wilson figurerade också i förundersökningen och de poliser som hämtade Hill trodde först att de gripit Wilson. Men Adler lyckas framförallt, efter åtskilligt detektivarbete, på en vind i staten Washington hitta ett brev som bröderna Eselius systerdotter Hilda Ericson skrev till en Hill-forskare 1949, 34 år efter arkebuseringen. Hon uppger där att hon varit hushållerska hos bröderna Eselius och förlovad med Otto Appelquist men slagit upp förlovningen veckan före mordkvällen. Hill skall någon dag senare ha berättat för Hilda Ericson att han och Appelquist kommit i handgemäng om henne varvid den senare dragit upp en pistol och skjutit Hill. Brevet blir för Adler ett avgörande bevis för att Hill blev oskyldigt dömd. Men brevet är förbryllande och kan knappast sägas äga något retroaktivt bevisvärde. Om skottskadan verkligen uppstått som Hill berättade för Hilda Ericson är det ofattbart att vännen Appelquist inte hörde av sig till domstolen. Hill skulle då ha fått ett alibi och blivit frikänd. Ännu märkligare är det att Hilda Eriksson, som figurerar i förundersökningen, inte själv bad att få vittna. Hon besökte Hill varje söndag under den långa fängelsetiden och var en av dem som bar ut kistan från fängelset. Det finns i hennes brev ingen antydan om att polisen eller åklagaren skulle ha hindrat henne från att tala om vad hon visste. Varför hördes hon inte av försvaret?

Greider för sin del utesluter inte, trots Adlers bok, att Hill var skyldig. När han den 15 december 1913 köper en pistol i en pantbank nära järnvägssta-

tionen i Salt Lake City kan det, enligt Greider, bero på att han bor i ett osäkert område, men också på att han var sjuklig och tröttnat på ströjobb och "kände vägen till konstnärlig verksamhet stängd" och därför började "umgås med planer på brottslig verksamhet". Men Greider vill ändå i första hand föra fram en annan förklaring. Hills tystnad kring hur skottskadorna uppkommit kan ha berott på att han hade en homosexuell relation med Appelquist. "Sodomi" var belagt med stränga straff i Utah och blev det allmänt känt i Amerika att Hill var homosexuell skulle han, med tanke på samtidens syn på homosexualitet, omedelbart förlora sin ikonstatus. Greider kallar själv sin teori för en *spekulation* – och det är inte en trovärdig spekulation. Den ligger naturligtvis i tiden och har aldrig framförts av någon annan Hillkännare.

Dödsdomen mot Joe Hill väckte våldsamma protester främst i Amerika men också på andra håll. Guvernör William Spry fick motta tusentals brev. Från Australien kom ett upprop för Hill med 30 000 namn. Särskilt upprörda brev kom från IWW-medlemmar och svenskamerikaner i Minnesota och Illinois. IWW-agitatorn och feministpionjären Elisabeth Gurley Flynn uppvaktade tillsammans med den senare världsberömda blinda och döva författarinnan Helen Keller president Woodrow Wilson i Vita Huset. Flynn besökte också under en föredragsturné Hill i fängelset i Utah. Sedan även AFL:s ordförande Samuel Gompers, som egentligen tyckte illa om IWW, telegraferat till Wilson ingrep denne, beroende som han var av de demokratiska väljarmassorna inom AFL. Presidenten telegraferade två gånger till guvernör Spry om att åter pröva fallet och påpekade bland annat att Joseph Hillstrom var "a Swedish subject". Guvernören, som var republikan, förhöll sig emellertid kallsinnig och menade att Wilson inte hade rätt att lägga sig i en delstats jurisdiktion. Spry påverkades inte heller av svenska regeringens ingripande via ambassaden i Washington. Men arkebuseringen uppsköts ända två gånger främst på grund av Wilsons bägge telegram.

Däremot tog den högsta rättsliga instansen i Utah, Benådningskommittén, dit advokat Hilton fört ärendet, intryck av opinionsstormen, som onek-

ligen skadat delstatens rykte. Två dagar före arkebuseringen ville man träffa en överenskommelse med Hill. Om han talade om på vilket sätt han fått sina skottskador skulle de namn han nämnde inte lämna kommitténs lokaler och han skulle omedelbart försättas på fri fot. Men Hill vägrade och höll fast vid sin principiella uppfattning att det var domstolen som skulle bevisa hans skuld och inte han som skulle bevisa sin oskuld. Det är svårt att frigöra sig från uppfattningen att Joe Hill frivilligt valde martyrskapet. Kanske trodde han att han härigenom bäst främjade IWW:s sak. Dagen efter arkebuseringen skrev också New York Times att Hill kan "som död bli ett större hot mot samhällets stabilitet än när han var vid liv".

Men IWW hade redan nått sin medlemsmässiga kulmen 1912–1914 då medlemstalet låg på cirka 100 000 medlemmar. Första världskriget blev ett hårt slag för organisationen liksom för den amerikanska socialismen i sin helhet. Det är ett stort historiskt problem varför socialismen, trots ej obetydliga framgångar årtiondena kring 1900, misslyckades i USA, världens största industrination. Några förklaringar kan nämnas. Krigsårens "amerikanism" skapade en patriotism som riktade sig mot radikala organisationer, som ansågs rekrytera revolutionära immigranter. FBI gjorde 1917 omfattande tillslag mot IWW. Flynn lämnade IWW och gick in i kommunistpartiet, bodde sedan på 1920-talet en tid i Sovjetunionen och förblev kommunist till sin död. Hennes memoarer kom ut 1964 och fick titeln *The Rebel Girl* efter Joe Hills sång.

Efter ryska revolutionen 1917 steg rädslan i USA för "The Red Scare". Socialistpartiets ledare Debs, som fått en miljon röster vid presidentvalen, dömdes 1919 till tio års fängelse för högförräderi på grund av pacifism. Han frigavs dock redan 1921. Det kan nämnas att Joe Hill 1914 skrev den pacifistiska sången "Don't take my Papa away from me". Patriotismen i samband med USA:s inträde i första världskriget kom också att rikta sig mot tyskamerikanerna, som utgjort den amerikanska socialismens främsta rekryteringsbas. Att socialismen inte fick någon renässans i USA under depressionsåren förklaras nog främst av Franklin D. Roosevelts fram-

synta New Deal-politik där sociala reformer kombinerades med stora offentliga arbeten, vilket appelerade till de amerikanska arbetarna och ledde till att han valdes till president fyra gånger 1932–1944.

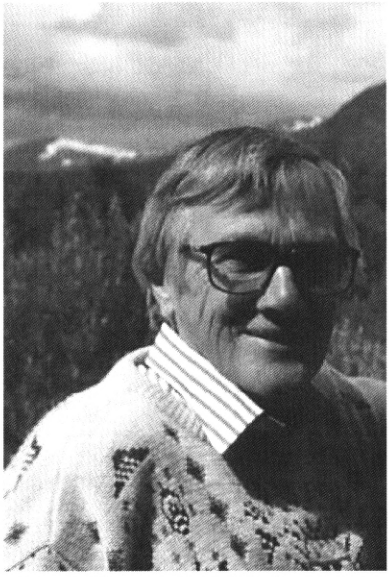
Kriminalfallet Joe Hill är ännu efter 100 år olöst. Det går inte att med någon visshet säga om han var skyldig eller inte. Rättegångshandlingarna är sedan länge utgallrade, kopiorna förstörda. Man kan inte heller, som Smith utrett, hävda att mormonerna styrt rättegången även om den hade påtagliga formella brister. Varken åklagaren eller domaren var mormoner. Hälften av IWW:s medlemmar i Salt Lake City var själva mormoner. På 1960-talet fritog också IWW mormonerna från anklagelsen att ha riggat rättegången.

Berättelsen om Joe Hill är den fascinerande historien om den fattige arbetaren från Gamla stan i Gävle, som utvandrade till Amerika och fick slita med hårt kroppsarbete och bo i primitiva ungkarlshärbärgen, men ändå mindre än 15 år efter landstigningen på Ellis Island blev en legend och ikon för miljoner inte bara i Amerika utan världen över. Han säger själv att han ville leva och dö som konstnär, så blev det också. Även om minnet av Joe Hill som person har bleknat och ibland förvandlats till myt och dröm så lever hans sånger och musik i högsta grad. Amerikanska fackföreningskongresser brukar öppnas med en sång av Joe Hill "the man who never died".

Joe Hill finns på Youtube. Där kan man lyssna till hans sånger, se bildspel om hans liv och avsnitt ur Widerbergs film.

Lars-Göran Tedebrand

Gustaf Klippström 1922–2015 in memoriam

Gustaf Klippström vid sin stuga i Kolåsen med Jämtlandsfjällen i bakgrunden. Foto: Brita Tedebrand.

Medlemmar från Johan Nordlander-sällskapets första år faller ifrån. Gustaf Klippström, Kall, Jämtland, har avlidit 93 år gammal. Han sörjes närmast av systern Ingrid i Sundsvall och syskonbarn. Gustaf var son till övermontören Lars Emanuel Klippström vid Ortvikens sulfitfabrik strax utanför Sundsvall och dennes hustru Hulda. Han växte upp tillsammans med fyra syskon. Efter avslutad skolgång utbildade han sig till brevbärare och kom att förbli Posten trogen ända till pensionen. Även hustrun Barbro var posttjänsteman med bland annat som uppgift att inreda postkontor.

Gustaf Klippström började tidigt att intressera sig för gamla vackra föremål och böcker. Redan på 1950-talet anordnade han auktioner i Sundsvall och i distriktet, ej sällan med sig själv som humoristisk och slagfärdig utropare. Tillsammans med Barbro öppnade han snart också antikhandeln Bric-à-brac inspirerad av en resa till Paris. Vid sidan av antikviteter såldes här också antikvariska böcker: medelpadstopografi, svensk skönlitteratur i förstaupplagor och samlade skrifter av klassiska svenska och utländska författare inbundna i halvfranska band varav en del var privatbundna.

Barbros konstnärliga läggning resulterade i att hon och Gustaf så småningom även öppnade ett konstgalleri med återkommande vernissager. I bekantskapskretsen ingick konstnärer som Sune Blomqvist, Olle Carlström, Sven Höglund, Bengt Lindström och Batte Sahlin.

Gustafs stora fritidsintresse var sportfiske. Han och Barbro började tidigt att på semestrarna fara till Kolåsen i Jämtland sex mil väster om Järpen nära norska gränsen för att fiska med fluga och drag i sjöar och fjällbäckar. Från början bodde de på Högfjällshotellet, men inköpte snart en stuga som byggdes ut i omgångar med vacker utsikt över sjön Äcklingen. I samband med pensionen flyttade de permanent till Kolåsen där de i många år var uppskattade stugvärdar när ägarna vistades på annat håll.

Gustaf Klippström var en positiv och gladlynt person som spred trivsel och glädje omkring sig bland släktingar och vänner. Han spelade ofta och gärna på något av sina fyra dragspel. Ett hade han ärvt av pappa Manne som spelat på Godtemplartillställningar runt om i Sundsvallsdistriktet.

Sedan Barbro gått bort 2007 efter ett mer än sextioårigt äktenskap flyttade Gustaf så småningom till en lägenhet på äldreboendet Skogsbygården i Kall med utsikt över kyrkan och Kallsjön och med Åreskutan i bakgrunden. På Skogsbygården fick Gustaf god omvårdnad och där avled han stilla på aftonen söndagen den 8 november 2015. Ända till hans sista tid låg *Oknytt* på nattduksbordet.

Lars-Göran Tedebrand

Verksamhetsberättelse för år 2015

Styrelsen för Johan Nordlander-sällskapet får härmed avge följande berättelse över sällskapets verksamhet under 2015.

Styrelseledamöter samt övriga funktionärer har under året varit följande:

Ordförande	Lars-Erik Edlund
Vice ordförande	Cuno Bernhardsson
Skattmästare	Carina Strömberg
Sekreterare	Anders Persson
Vice sekreterare	Lars-Gunnar Olsson
Redaktör	Susanne Haugen
Klubbmästare	Maud Widing
Vice klubbmästare	Anna Swärd-Bergström
Övriga ledamöter	Robert Eckeryd och Anders Haglund
Adjungerade ledamöter	Daniel Andersson
(adjungerade av styrelsen)	Stina Karlgren
	Sigurd Nygren
Revisorer	Monika Nygren-Sténs och Clas Fries
Revisorssuppleant	Bo Nilsson
Valberedning	Mats Danielsson (sammankallande), Maria Lindgren och Ola Wennstedt

Under året har styrelsen hållit fem protokollförda sammanträden: 16 februari, 25 mars (konstituerande möte), 11 maj, 28 september samt 14 december.

Årsmötet hölls den 25 mars i Forskningsarkivets lokaler, Umeå universitetsbibliotek, där vice ordförande Cuno Bernhardsson öppnade mötet och hälsade alla välkomna. Efter årsmötesförhandlingarna mottog teologie doktor och kyrkoherde em. Bo Lundmark från Funäsdalen 2015 års pris för "framstående norrländsk kulturforskning" och tidigare landsarkivarien i Härnösand Carina Strömberg från Malgovik samma pris "för framstående norrländsk folkbildningsverksamhet" med följande prismotiveringar: "Bo Lundmark tilldelas Johan Nordlander-sällskapets kulturpris 2015 för sin poesi och prosa som låter oss se naturen och människorna i fjällvärlden. Med sin djupa människokännedom uppenbarar han storheten i livets möten och förmedlar i ljusa och poetiska texter hågkomster från en livsgärning som samernas kyrkoherde. Till detta skall läggas hans forskning som avsevärt ökat våra kunskaper om samernas religion och deras traditionella världsbild." "Carina Strömberg har många uppdrag inom den ideella kulturella sektorn, bland annat skattmästare i Johan Nordlander-sällskapet och Bernhard Nordh-sällskapet, ordförande i föreningen Lappmarkens släkt- och bygdeforskare samt ledamot av styrelsen i Härnösands stiftshistoriska sällskap och Sveriges Släktforskarförbund. Carina arbetar ihållande för att sprida kännedom om vår lokala historia, erbjuda studiecirklar och kulturarrangemang för en bred publik. För denna betydelsefulla gärning med ett stort mått av idealitet belönas hon med Johan Nordlander-sällskapets pris." Efter prisceremonin talade Bo Lundmark över ämnet "Maria och Margareta i medeltidens Sapmi". Årsmötet avslutades med sedvanligt samkväm i Universitetsbibliotekets personalmatsal.

Sällskapets höstmöte hölls den 21 oktober i Forskningsarkivets lokaler, Umeå universitetsbibliotek, som ett samarrangemang mellan Johan Nordlander-sällskapet och Forskningsarkivet ("Mötesplats Arkivet"). Efter välkomst- och inledningsord av vice ordförande Cuno Bernhardsson utdelade Hanna Zipernovsky priset ur Tuuli Forsgrens minnesfond (se nedan). Därefter talade f.d. rektorn Peter Frändén, Östersund över ämnet "Arbetets frihet – Bolagslakej eller

frihetsrörelse?" Höstmötet avslutades med samkväm i Universitetsbibliotekets personalmatsal.

Under året har två innehållsdigra och läsvärda dubbelnummer av sällskapets tidskrift *Oknytt* utkommit.

Försäljningen av Johan Nordlander-sällskapets böcker och skrifter uppgick under året till 28 585 kronor. I samband med Umeå Energicentrums berättarcaféer sommaren 2015 med artikelförfattare i boken *Umeå 1314–2014* såldes böcker för 14 000 kronor. Försäljningen av denna bok uppgick totalt till 25 725 kr. och övriga skrifter inklusive lösnummer av *Oknytt* uppgick till 2 860 kr. Efter ett program i Vetenskapsradion om sockensamer uppstod efterfrågan på nr. 21 i skriftserien, Ingvar Svanbergs bok *Hästslaktare och korgmakare* från 1999.

Medel från Tuuli Forsgrens Minnesfond utlystes under året för andra gången och styrelsen beslöt att tilldela Hanna Outakoski, Umeå universitet, priset om 5 000 kronor för hennes avhandling *Multilingual literacy among young learners of North Sami: Contexts, complexity and writing in Sápmi*. Behållningen på Tuuli Forsgrens Minnesfond uppgick vid årets slut till 22 558,44 kronor.

Johan Nordlander-sällskapets sammanlagda medlemsantal uppgick vid årets slut till 439, en minskning med 11 medlemmar från föregående år. Totalt har 18 personer och två institutioner lämnat sällskapet. Antalet nya medlemmar uppgår till 9, varav tre valt att betala för ständigt medlemskap. Privatpersoner med enskilt medlemskap uppgår till 352, privatpersoner med ständigt medlemskap till 39 och institutioner till 48. Förutom till de betalande medlemmarna har *Oknytt* även skickats ut som gåva till 16 institutioner. Årsavgiften på 200 kronor har behållits oförändrad.

Lars-Erik Edlund	Lars-Gunnar Olsson
Cuno Bernhardsson	Anders Persson
Robert Eckeryd	Carina Strömberg
Susanne Haugen	Anna Swärd-Bergström
Anders Haglund	Maud Widing

Medarbetare

Tor-Helge Allern, f. 1954 i Sandnessjøen i Norge. Professor i drama/teater ved Nord universitet–Nesna i Norge.

Carla Sandahl, f. 1938 i Överboda. F.d. universitetsadjunkt i kostvetenskap vid Umeå universitet.

Carina Strömberg, f. 1943 i Örebro. Ekonom samt arkiv- och informationsvetare. Har arbetat som direktör för Riksarkivet SVAR och som landsarkivarie vid Landsarkivet i Härnösand. Skattmästare i Johan Nordlander-sällskapet.

Lars-Göran Tedebrand, f. 1939 i Sundsvall. Professor emeritus i historisk demografi vid Umeå universitet.

Uno Westerlund, f. 1942 i Älvsby församling. Fil.dr i historia vid Uppsala universitet 1973. Har arbetat vid universiteten i Uppsala och Umeå, vid TCO i Stockholm samt vid Svenska ambassaden i Bonn.

Innehåll

TOR-HELGE ALLERN: Svensk agent- och propagandavirksomhet i Nordland 1813–1814 1

UNO WESTERLUND: Alträsks nybyggesområde i södra Norrbotten (del 2) 35

CARLA SANDAHL: Nordmalingsdådet – en ryslig händelse vid Norrlandskusten 1890 63

RECENSIONER 73

MINNESORD 89

VERKSAMHETSBERÄTTELSE FÖR ÅR 2015 92

MEDARBETARE I DETTA NUMMER 95